

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

TRI FAZE REŠEVANJA TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

Priobčeni članek je fragmentarni povzetek nekaterih elementov in zaključkov (brez podrobnejšega kronološkega razpleta) iz obširnejše razprave,* ki podaja diplomatsko — zgodovinsko genezo povojnega reševanja tržaškega vprašanja. Razčlenjuje ga v tri faze: prvo — od jugoslovanske vojaške zasedbe Trsta do sklenitve mirovne pogodbe z Italijo oziroma ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja; drugo — reševanje tržaškega vprašanja s poizkusi enostranskih solucij brez konsultacije in privolitve naše države; in tretjo fazo — sporazumni način reševanja tržaškega vprašanja, kar je po parafiranju londonskega Memoranduma o soglasju usvarilo pogoje za postopno kvalitativno spremembo v celotnem kompleksu jugoslovansko-italijanskih odnosov.

*

Predysem zaradi Trsta, tega pomembnega obmorsko-prometnega vozlišča Srednje Evrope, se je Italija udeležila prve svetovne vojne na strani Antante. Cena za prelom s starima zaveznicama v Trojni zvezi (Avstro-Ogrsko in Nemčijo) je bil Londonski pakt (26. aprila 1915), ki je Italiji razen Trsta obljubil še Slovensko Primorje, Istro, vse kvarnerske in dalmatinske otoke ter centralno Dalmacijo. Italijanske zahteve po aneksiji Trsta zato niso posledica borbe za italijanske nacionalne meje, marveč je zgodovinsko splošno zapozneli italijanski imperializem vrednotil posest Trsta kot najpomembnejši element za rešitev jadranskega vprašanja v skladu z iredentistično-maksimalističnimi pretenzijami in kot ključ, ki mu odpira široke možnosti vsestranske penetracije v Podonavje in na Balkan. Dogovor o doslednem uveljavljanju narodnostnega načela (sporazum z Rusijo leta 1909), s katerim se je Italija zavzela za rešitev spornih vprašanj na balkanskem področju, je torej doživel šest let kasneje z Londonskim paktom svojo drastično negacijo.

Italijanski državniki, od Sonnina, tvorca Londonskega pakta, pa do Sforze, predstavnika tako imenovane liberalno usmerjene italijanske buržoazije, so se sicer razlikovali po svojih diplomatskih metodah pa tudi po svoji trenutni politični taktiki, vendar so vsi imeli isti cilj — zagotoviti italijansko supremacijo. »Prepričan sem bil,« pojasnjuje to svojo temeljno politično koncepcijo Sforza (Neimari savremene Evrope, str. 249), »o premoči Italije in zato sem hotel, brž ko sem po Sonninu prišel na oblast, odpreti na stežaj vrata italijanskemu vplivu na vzhodu.« Rapalska pogodba (12. novembra 1920), izsiljena z ultimativnim pritiskom, ob polni podpori Francije in Velike Britanije, ki je določila mejo med Jugoslavijo in Italijo in ki pomeni sankcioniranje ene izmed

* Janko Jeri. Tri faze reševanja tržaškega vprašanja. (Doktorska disertacija). Delo obsega 327 strani s 1088 opombami, pri čemer je avtor upošteval domala vse novejšje slovstvo o tržaškem vprašanju, ki je izšlo pri nas in na tujem, razen tega pa se je tudi opiral na informacije iz strokovnih revij in časopisov, pa tudi na nepublicirano dokumentacijo. Spričo razsežnosti obravnavanega gradiva je tak povzetek poizkus, ki je neizbežno obremenjen z mnogimi pomanjkljivostmi. Ena izmed velikih je tudi v tem, da ni moč navajati dokumentacije in virov, ki jih razprava podrobno citira za sleherno dogajanje.

velikih etničnih amputacij po prvi svetovni vojni (izven nacionalnih meja je pustila okoli 600 tisoč Jugoslovanov ob cinični Sforzovi ugotovitvi, da Italija ni kriva, ker so se znašli na njeni strani Alp), je pomenila stvarno aplikacijo tega Sforzovega koncepta. Z razmejitvijo, ki je zagotovila Italiji v Julijski krajini precej več, kakor ji je obljubljal Londonski pakt, je Italija dosegla strateško-ofenzivno vzhodno mejo, čeravno so tudi njeni predstavniki na pariški mirovni konferenci formalno sprejeli Wilsonovo zamisel, da bi morala temeljiti nova razmejitev v Evropi na narodnostnem načelu. Rapallska negacija tega koncepta je ena izmed značilnih ilustracij prepada med teorijo in prakso tako imenovane »realne politike« po prvi svetovni vojni.

Italija s Trstom naj bi postala po Sforzovi zamisli vodilna sila v »protihabsburški povezavi z državami naslednicami« in tako zapolnila praznino, ki je nastala po zlomu dualistične monarhije. Sforza (Jugoslavia, str. 198) zato zameri Mussoliniju, »da ni razumel prave vsebine rapallske pogodbe, ko jo je štel samo za ugodno pozicijo med premirjem in čakanjem (med katerim je sklenil celo dva hipokrizijska pakta o prijateljstvu z Jugoslavijo — opisca), s katere bi lahko odskočil, kakor hitro bi se zdelo možno uničenje Jugoslavije.« Giolitti-Sforzova buržoazno-parlamentarna vlada si je prizadevala zagotoviti svoj »politični patronat« nad Jugoslavijo z diplomatsko-političnimi sredstvi, čeravno ni izključevala tudi drugih metod (podpora italijanskega generalnega štaba hrvaškimi in črnogorskim separatistom), medtem ko je Mussolini menil, da je nujno razbiti Jugoslavijo na majhne države, ker bi lahko šele to omogočilo novi megalomanski militaristični sili, da spremeni Jadran v zaprto italijansko morje in si s tem razširi zaledje za uresničenje svojih splošnih načrtov imperialistične ekspanzije.

Asimilacijski pritisk (ki se je začel že za časa liberalno-meščanskega režima) proti naši narodnostni skupini v Julijski krajini je eden najbolj surovih aspektov tega osrednjega politično-strateškega načrta. Neenakopravnost med obema državama, ki jo je sankcionirala rapallska pogodba, je bila na tem torišču najbolj kričeča. »Deset tisoč Italijanov v Dalmaciji,« ugotavlja Taylor (Trieste, str. 19), je imelo več šol in časopisov kot vseh šest sto tisoč Jugoslovanov v Italiji skupaj.« Fašistična zakonodaja v skladu s svojim osnovnim načelom, »da v Italiji ni nobenega drugega naroda in nobenega drugega jezika razen italijanskega, sploh ni priznavala obstoja manjšin in je izvajala to načelo do skrajnosti na vseh področjih javnega življenja. Raznoterim manifestacijam tega genocidnega šovinizma, »ki pomeni,« kakor vrednoti E. Kardelj (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 372), »za nacionalno idejo in njeno demokratično formulo o enakopravnosti in svobodi narodov smrt,« je izpodrezala korenine splošna ljudska vstaja v Julijski krajini med drugo svetovno vojno, ki je plebiscitarno potrdila težnjo prebivalstva tega področja po narodnostni samoodločbi in priključitvi k matični deželi. Dokazala je, da je imel prav Vivante (Irredentismo adriatico, str. 156), ko je polemizirajoč s tržaškimi iredentisti, ugotovil, »da je utopistično pričakovati, da bi slovanstvo Julijske krajine izginilo, če pride do aneksije. V tem primeru bi se samo postavil ves prisilni aparat nove države v službo enega rodu proti drugemu, se pravi, začela bi se nova oblika boja, nov italijanski državni režim jožefinskega tipa, z verjetno nič ugodnejšim rezultatom.«

Značilnost protifašističnega boja na tem področju je bila (kakor v Jugoslaviji) v ozki povezanosti pravilne rešitve nacionalnega vprašanja z izpolnit-

vijo elementarnih demokratičnih in socialnih zahtev. Boj za široko ljudsko demokracijo je bil ključni element, ki je pritegnil v protifašistično borbo tudi demokratično misleče italijanske množice, pri čemer so prav postavke jugoslovanske revolucije nudile zanesljivo jamstvo proti restavraciji preteklosti.

Prva faza

1. Poraz nacistično-fašističnih sil v Julijski krajini in jugoslovanska zasedba Trsta (1. maja 1945) je posledica dveh činiteljev: prvič, logični zaključek osvobodilno-revolucionarne splošne vstaje, ki je na tem področju zajela veliko večino slovenskega in velik del prebivalstva italijanske narodnosti in tako v skupni borbi položila temelje kvalitetno novemu sožitju med obema narodnostima, in drugič, strateško učinkovito izvedene akcije enot Jugoslovanske armade, ki so ob podpori slovenskih in italijanskih antifašistov Trsta zlomile 1. maja glavni nemški odpor v mestu. Sicer pa je bil prispevek borcev narodno-osvobodilne vojske v Julijski krajini, na tem strateško pomembnem področju, preko katerega so speljane tri železniške proge, zlasti po zavezniškem izkrcanju v Italiji dragocena neposredna podpora zavezniškim vojaškim akcijam.

Ko so prispele 2. maja v Trst anglo-ameriške čete, je bil nemški odpor, razen v nekaterih izoliranih oporiščih, že zlomljen, kar med drugim priznava tudi obveščevalni oficir novozelandske divizije Cox (*The Road to Trieste*, str. 193—199). Dejstvo, da so enote Jugoslovanske armade v sodelovanju z oboroženimi formacijami slovenskih in italijanskih antifašistov zavzele Trst že 1. maja, strle glavni nemški odpor in da so se nemške posadke, razen na gradu sv. Justa, predale jugoslovanskim četam, je treba še posebej poudariti spričo potvarjanja poteka operacij tudi s strani najodgovornejših zavezniških državnikov. Tako celo Churchill v svojih spominih (*The second World War*, Volume VI, *Triumph and Tragedy*, str. 482) piše, »da je vkorakal v Trst 2. maja general Freyberg s svojimi Novozelanci in sprejel kapitulacijo nemškega garnizona.« Tudi kasneje se je namreč ta ponarejena verzija ohranjala med odgovornimi predstavniki zahodnih velesil, ki so n. pr. celo leta 1954 med sklepnimi pogajanjmi za rešitev tržaškega vprašanja trdili, da so anglo-ameriške enote zavzele Trst.

V obdobju po prvi svetovni vojni je bilo reševanje tržaškega vprašanja v glavnem sporna točka med Italijo, ki je bila v taboru zmagovalcev in z Londonskim paktom v žepu, in pa komaj ustanovljeno jugoslovansko državo z mlado, še neizkušeno diplomacijo in z zaostrenimi notranjimi protislovji spričo centralistično-hegemonističnih pretenzij velikosrbske klike (sedem tednov po podpisu rapalske pogodbe, 29. decembra 1920, je prišlo do »Obznane«, ki je prepovedala dejavnost Komunistične partije), razen tega pa je Italija uživala vso podporo Velike Britanije in Francije, ki sta zagrozili, da bosta v primeru jugoslovanske »nepopustljivosti« dovolili integralno aplikacijo Londonskega pakta. Po drugi svetovni vojni pa se je ravnovesje sil kvalitativno spremenilo. Italija, glavni Hitlerjev zaveznik, je bila prisiljena brezpogojno kapitulirati. Novo ustanovljeni buržoazno parlamentarni režim, ki je nastal na ruševinah fašističnega totalitarizma, pa je bil sorazmerno šibek. Nasprotno pa Jugoslavija kot članica zmagovite koalicije ni dosegla

samo neposrednega vojnega cilja— osvoboditve države, marveč je to pripeljalo tudi do zmage demokratičnih, socialističnih sil v notranjem življenju dežele. V osvobodilni vojni se je rodila država novega tipa, z revolucionarno spremenjeno politično, gospodarsko in socialno strukturo, s pravilno rešenim nacionalnim vprašanjem, kar vse ji je zagotovilo notranjo homogenost in trdnost. Seveda so te nove sile bistveno spremenile koncepte in metode jugoslovanske zunanje politike, kar je med drugim pomenilo predvsem prelom s pasivno zunanjepolitično prakso stare Jugoslavije, katere osnovna komponenta je bila nesamostojnost in domala popolna odvisnost zdaj od te, zdaj od one skupine velikih držav.

2. Tržaško vprašanje je dobilo že med drugo svetovno vojno prvorazredni mednarodnopolitični pomen in je bila zato njegova povojna geneza tesno povezana s celotnim razvojem mednarodnih odnosov. Britanski odločujoči činitelji so že pred koncem vojne (zlasti leta 1943, 1944) obravnavali vprašanje vojaške okupacije Trsta kot političen problem, ker so šteli nadzorstvo nad tem velikim jadranskim pristaniščem za položaj, od katerega ni bila odvisna v veliki meri le vnovična vzpostavitev nekdanjega britanskega vpliva v Srednji Evropi in na Balkanu, temveč tudi novo povojno ravnovesje sil na tem področju. To je ozadje vztrajnih zavzemanj (več variant) predsednika britanske vlade Churchilla, ki so ga podprli britanski vojaški krogi, za močno vojaško akcijo v Italiji: napredovanje proti Padu, ki naj bi ga kombinirali z izkrcanjem v Istri, kar bi omogočilo zasedbo Trsta in prodor skozi ljubljanska vrata v Srednjo Evropo in na Balkan, da bi tako prehiteli z vzhoda prodirajočo sovjetsko armado. Ameriški politični in vojaški krogi so takrat to zamisel zavrnil, ker bi po njihovi sodbi taka vojaška akcija nesmotrno cepila sile in razvodenela že zasnovani glavni udarec preko Francije v osrčje Nemčije (načrt Overlord), razen tega pa so imeli v tem obdobju pridržke tudi glede političnih aspektov take strategije. Roosevelt in vplivni krogi njegove administracije (Hopkins) so si takrat še zamišljali, da bodo vodili po vojni politiko, ki bo omogočala široko sodelovanje med ZDA in SZ. Plima ameriško-sovjetskega prijateljstva, ki je dosegla nekakšen vrhunec na Jaltski konferenci (od 4. do 11. februarja 1945), ko so se tri velesile zavezale »ohraniti tudi v bodočnosti enotnost ciljev in akcije, ki jim je zagotovila zmago v vojni.« je začela, zlasti zaradi nesoglasij o zavezniški politiki v Vzhodni Evropi, naglo kopneti, kar se je občutno stopnjevalo po Rooseveltovi smrti (12. aprila 1945) in nastopu nove Trumanove uprave. Britanska diplomacija je z zadovoljstvom sprejela to splošno ohladitev, saj je bil eden izmed osrednjih elementov britanske politike strah, da bi utegnili priti do širokega sovjetsko-ameriškega sporazuma, ki bi lahko ogrozil britanske splošne, zlasti imperijske interese.

5. Ob zlomu nacističnega vojaškega stroja si je zavezniško poveljstvo v Italiji, ki mu je načeloval britanski maršal Alexander, prizadevalo, da bi njegove enote prve prodrele v Trst [»Kdor prvi pride, prvi melje.« je razlagal to politično strategijo Churchill v brzojavki Trumanu. Ko pa komentira navodila šefov združenih štabov Alexandru piše Churchill (Truman, Memoiren, str. 210 in 212), »da je treba ta načrt kot je le mogoče naglo in tajno izvesti ter da bodo predvsem poskušali zavzeti Trst pred Rusi ali Jugoslavani z morske strani.«], pri čemer je, sodeč po mnogih znamenjih, prišlo do dogovorov z nemškim vojaškim poveljstvom, da se bodo enote Wehrmachta predajale le

Angloameričanom. Za presojo o tem so med drugim značilna zagotovila britanskega predstavnika Mac Millana (26. marca 1945) takratnemu italijanskemu ministrskemu predsedniku Bonomiju, da bodo, kakor piše De Castro (Il problema di Trieste, str. 109), »izključno Angloameričani okupirali Julijsko Krajino in da bodo imele nemške čete v trenutku zloma ukaz ostati na svojih mestih«. Potek operacije za zasedbo Trsta (zagrizen nemški odpor na Reki), ko so se nemške enote do skrajnih možnosti borile proti jugoslovanski armadi, to hipotezo potrjuje. Dejstvo je, da se je Wehrmacht krčevito borila proti našim enotam v času, ko se je nemška vojska 29. aprila 1945 že predala zaveznikom. Naravnost zgodovinski monstrum so spričo tega trditve nekaterih italijanskih krogov, »da so se Nemci oprijeli taktike, ki ji je bilo bolj všeč napredovanje partizanske vojske kot zaveznikov«.

Nekaj dni po jugoslovanski zasedbi Trsta je začel britanski in ameriški tisk gonjo z zahtevo, naj jugoslovanske enote zapustijo mesto, pri čemer se je formalno skliceval na dogovore med maršalom Titom in feldmaršalom Alexandrom (na jezeru Bolsena od 11. do 15. avgusta 1944 in v Beogradu od 22. do 26. februarja 1945). Toda iz doslej znanih izjav in dokumentov je moč utemeljeno sklepati, da ni prišlo do dogovora glede razmejnitve okupacijskih področij in da je bila zasedba Julijske krajine prepuščena razvoju vojaške kampanje.

Za splošno presojo je pomembno pismo (objavljeno med dokumenti ameriškega zunanjega ministrstva o konferencah na Malti in Jalti, The Conferences at Malta and Yalta 1945, str. 888, 889), ki ga je poslal med zasedanjem jaltske konference britanski zunanji minister Eden amerškemu in sovjetskemu zunanjemu ministrstvu. »Prvotno smo nameravali,« piše Eden, »ustanoviti zavezniško vojaško upravo za vse področje, kolikor ga je v obsegu iz leta 1937 (verjetno gre za pomoto, ker se sicer navaja letnica 1939 — op. pisca), a sedaj dvomimo, če bi bila ta rešitev zadovoljljiva, in to iz naslednjih razlogov. Tito še ni pismeno izrazil svojih nazorov, vendar je dal jasno razumeti, da se s takšnim predlogom ne bo strinjal. Gotovo namerava sam upravljati znatna področja, ki jih zahteva za Jugoslavijo in del katerih je že pod nadzorstvom njegovih partizanov. Zato bi prosil svoje kolege, naj privolijo v to, da ustanovimo neko telo z namenom, da izdela začasno demarkacijsko črto v Julijski krajini med področjem, ki naj bi ostalo pod Titovo upravo in med tistim, na katerem bi mi ustanovili zavezniško vojaško upravo. Sami smo že poizkusili potegniti tako črto, slonečo predvsem na etničnih načelih. Očitno pa je, da se sedaj skupno ne moremo sporazumeti o tej črti in da ne moremo storiti drugega, kot da se v načelu sporazumemo, da je treba tako črto potegniti in da določimo tehnični svet, ki naj to črto določi.« Posebno je pomemben zadnji odstavek Edenovega pisma, v katerem pravi: »Slednjič bi želel opozoriti še na to, da bo v vsakem primeru, tudi če dodelimo področje, ki leži zahodno od moje predlagane črte (dokument ne navaja, kje je potekala črta, vendar je moč na osnovi poznejših izjav anglo-ameriških predstavnikov sklepati, da je potekala vzhodno od Trsta — op. pisca), Titu, potrebno vsaj v prvih obdobjih našemu vrhovnemu poveljniku uporabljati prometne zveze iz Trsta proti severu, pri čemer bi moral storiti vse potrebne ukrepe v ta namen. Kasneje bi bilo nemara mogoče, da bi vrhovni poveljnik uredil svoje zveze z Avstrijo tako, da bi potekale zahodneje« (podčrtal avtor). Iz tega pisma ni moč sklepati samo, da ni bilo nikakršnega sporazuma glede zasedbe Trsta, marveč tudi, da Velika Britanija v tem obdobju ni izključevala

možnosti jugoslovanske zasedbe področja Julijske krajine, ki bi zajemalo tudi Trst, čemur je pozneje tako kategorično nasprotovala.

Tudi poznejši razgovori glede okupacije Julijske krajine so bili zelo nedoločni. Uradno sporočilo ob obisku Alexandra v Beogradu ugotavlja, »da so zlasti razpravljali o koordinaciji bodočih zavezniških operacij z operacijami Narodnoosvobodilne vojske, o nadaljnjem nudenju materialne pomoči NOVJ s strani zaveznikov in o administrativnih ukrepih, ki jih bodo podvzele sile maršala Tita in feldmaršala Alexandra, ko se bodo sestale« (Borba, 27. februarja 1945). V zvezi s tem je zanimiva ocena poveljnika V. ameriške armade v Italiji, generala Clarka, ki piše, »da je bil Alexander med končno fazo borb v Italiji v stiku s Titom in da si je prizadeval najti pot, kako bi naše sile sodelovale, ko se srečajo na jadranskih obali,« pri čemer ugotavlja, »da so bili ti razgovori precej nedoločni« (Svjetski riziko, str. 457). Maršal Tito pa je dopisniku londonskega Timesa (12. novembra 1945) izjavil, »da ni bilo niti pismenega niti ustmenega sporazuma, po katerem naj bi britanska ali jugoslovanska vojska okupirala Trst. Alexander mi je dejal, da so mu potrebne prometne zveze iz Trsta in pristanišča za oskrbovanje čet na severu. Toda ničesar ni izjavil o tem, da bodo zavezniki okupirali Trst« (Ljudska pravica, 17. novembra 1945).

Sicer pa je z vojaškega stališča popolnoma nevzdržno pojmovanje, da bi se morala naša armada, ki je v zadnji vojni prispevala tako velike žrtve za zmago skupne zavezniške stvari, ustaviti na nekakšni hipotetični demarkacijski črti in tu čakati, da bi tja prispele tudi zavezniške čete. Jugoslovanska armada je kot zavezniška sila imela nedvomno vso pravico, pa tudi dolžnost, da stori vse za čim hitrejši poraz nemških vojaških sil.

Kljub nekajkrat izrecno poudarjeni pripravljenosti naše vlade, da v polni meri zagotovi neovirano delo anglo-ameriških vojaških komunikacij preko Trsta in Julijske krajine z Avstrijo (6. maja 1945 je bil o tem dosežen tudi konkreten sporazum), je sistematični politični in zlasti vojaški pritisk obeh zahodnih velesil, ki je vseboval vse elemente neposrednih vojaških priprav,*

* 6. maja je Churchill (gl. op. cit., str. 482, 483) poslal Alexandru brzojavko, v kateri pravi, »da se mu zdi pametno poslati na to območje večje, z modernim orožjem zadostno opremljene enote, letalci pa naj bi začeli s pogostimi demonstrativnimi poleti,« in zaključuje, da »moč pomeni varnost in mir«. Osmo britanska armada je bila v stanju pripravljenosti. »20. maja,« piše poveljnik pete armade Clark (op. cit., str. 440), »se je napetost znatno povečala. Sklenil sem, da je zaradi zaščite naše železniške proge iz Trsta do Tržiča bistvenega pomena, da se zavezniške sile pomaknejo nekaj kilometrov naprej na vsej fronti proti Jugoslaviji. To je med drugim pomenilo, da bomo morali zasedeti mesto Gorico, ki so ga držali Jugoslovani. Izdal sem ukaz za to operacijo.« V istem času so bile izvedene obsežne priprave za koncentracijo čet. »Na mojo željo,« piše Truman (op. cit., str. 218), »je Marshall vprašal Eisenhowerja, če je v stanju premestiti tri divizije proti Brennerju oziroma v bližino Trsta. Od admirala Kinga sem zahteval pojasnilo, če lahko premesti enote sredozemskega brodovja v Jadransko morje in kdaj bi te lahko tja prispele. Arnolda sem vprašal, koliko bojnih oddelkov lahko oddvoji, in zahteval, da jih drži v stanju pripravljenosti. Marshall je sporočil, da je Eisenhower pripravljen do pet oklopnih divizij pod poveljstvom generala Pattona premestiti na Brenner oziroma, če je potrebno, proti Italiji. Admiral King je sporočil, da so enote sredozemskega brodovja pripravljene odpluti v Jadransko morje in general Arnold je sporočil, da lahko mnogi oddelki takoj vzletijo.« 25. maja je vrhovno poveljstvo za Sredozemlje tudi uradno sporočilo, da so enote osme britanske armade, skupaj z enotami drugega ameriškega korpusa zavzele položaj 8 km vzhodno od Gorice.

(ZDA so zdaj popolnoma podprle stališče svojega angleškega zaveznika) dosegel stopnjo, ko je bila naša država prisiljena izbirati med dilemo: ali tvegati odkrit vojaški spopad spričo stopnjevanih anglo-amerikanskih vojaških demonstracij ali pa privoliti v umik jugoslovanskih enot iz Trsta. Sklicevanje ZDA in Velike Britanije na razloge vojaškega značaja je bilo pretveza, ki naj bi prikrla docela politični značaj te, med zavezniki v orožju neobičajne zahteve. Italijanski ambasador v Washingtonu Tarchiani pripisuje predvsem Trumanu in nekaterim drugim ameriškim predstavnikom »zaslugo, da je bil Trst rešen« (Dieci anni tra Roma e Washington, str. 65), in daje prednost ameriški akciji pred britansko. Po doslej znanih dejstvih (Churchillovi in Trumanovi spomini) pa je moč upravičeno sklepati, da je bil predvsem Churchill pobudnik poznejših skupnih britansko-ameriških diplomatskih in vojaških akcij, ki naj bi prisilile jugoslovansko armado k umiku.

Velika Britanija in ZDA sta politično vrednotili Jugoslavijo kot državo pod popolnim vplivom SZ in njuna politika je temeljila na domnevi, da bi Trst v jugoslovanskih rokah pomenil oporišče SZ na Sredozemlju, kar bi negativno vplivalo na njune interese v Srednji Evropi, pa tudi v Italiji. Spričo tega je postalo reševanje tržaškega vprašanja eden izmed zanesljivih pokazateljev, do kod je segel proces zaostrovanja odnosov med zahodnima vele-silama in SZ.

4. Kriza, ki je nastala maja 1945 zaradi Trsta, je posredno prvi vidni neuspeh politike Teherana in Jalte, saj je ta presojala možnost povojnega koeksistiranja v razdelitvi vplivnostnih področij. Drastični primer teh koncepcij je britansko-sovjetski dogovor o razdelitvi političnega vpliva v Jugoslaviji po ključu 50:50, kar je pomenilo elementarno negacijo pravice do samoodločbe, zanikanje obveznosti, ki je bila ena izmed glavnih programskih načel protihitlerjevske koalicije, »da imajo vsi narodi pravico izbirati obliko oblasti, pod katero žele živeti,« kakor navaja Atlantska listina (točka 5). »Vele-sile so si predstavljale povojni mir kot mir velikih z natanko razdeljenimi interesnimi sferami, s čimer so hoteli,« kakor vrednoti predsednik Tito, »vnaprej onemogočiti težnjo po neodvisnosti ne samo malih, marveč tudi večjih narodov. Potrebno se jim je zdelo likvidirati pravi pojem neodvisnosti i kot načelo i kot prakso« (Pogled na nekatere pereče mednarodne pobleme, Ljudska pravica, 21. septembra 1957).

Nedvomno je v tem iskati osrednji razlog, zakaj je bila naša država, ki je sicer sklenila (11. aprila 1945) s SZ pogodbo o prijateljstvu in medsebojni pomoči, v kritičnih dneh majske krize osamljena in je bila tako prisiljena sprejeti, kar so ji oktroirali. Umik jugoslovanskih čet iz Trsta (Beograjski sporazum o razmejitvi okupacijskih področij 9. junija 1945) pomeni zaključek vojaškega obdobja v prvi fazi reševanja tržaškega vprašanja: to obdobje pa je odločilno vplivalo na poznejši diplomatski boj glede državne pripadnosti tega naravnega izhoda na morje za pomemben del naše države.

5. Jugoslovanska diplomacija je bila spričo tega v borbi za novo razmejitvev z Italijo pred izredno težko nalogo: prvič, proti sebi ni imela le Italije, ki je, opogumljena zaradi poglobljajočega se razdora med nekdanjimi zavezniki, zavzela nepopustljivo stališče, marveč sta bili tudi obe zahodni velesili, sicer zaveznici v vojni, absolutno odločeni preprečiti priključitev Trsta k neposrednemu zaledju, in drugič, ni se mogla zanesti na podporo SZ, ki

v usodnem razpletu majske krize leta 1945 ni pokazala pripravljenosti kakor koli podpreti jugoslovansko stališče.

Argumentacija naše države glede rešitve tržaškega vprašanja se je, do sledno braneč načelo narodnostne samoodločbe, opirala predvsem na naslednje elemente: prvič, da je Trst narodnostno mešano mesto, ki leži na jugoslovanskem etničnem ozemlju [pred prvo svetovno vojno je bil slovenski živelj v Trstu v nenehnem porastu in bi »sčasoma, ko bi se zabrisali razločki med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi«, tako sodi britanski zgodovinar Taylor (Habsburška monarhija, str. 229), »postal slovenski, kakor je Praga postala češka in Budimpešta madžarska«], drugič, da je središče Julijske krajine, v kateri imajo Slovenci in Hrvati nesporno večino, in tretjič, da je naravni izhod na morje za pomemben del jugoslovanskega zaledja, pri čemer je naša država v polni meri upoštevala to specifično zaledno (zagotovitev notranje avtonomije; privolitev v internacionalizacijo pristanišča), srednjeevropsko funkcijo Trsta. Njegov gospodarski vzpon namreč ni bil pod Italijo samo zaustavljen, marveč kljub nekaterim ukrepom italijanskih oblasti (industrializacija) ni bilo moč preprečiti njegove permanentne stagnacije. »Nasprotno pa bi se Trstu v primeru, če bi prišel v sestav kontinentalne države, odprle vse možnosti v notranjost,« ocenjuje to dilemo profesor Melik (Trst in severna Jugoslavija, str. 19), »a hkrati bi si ohranil vso sproščenost in gospodarsko svobodo v mediteranskem svetu. Šele s tem bi se vrnil k prvotni življenjski funkciji, ko je predstavljal glavno pristanišče za vse Podonavje.« Četrta postavka jugoslovanske argumentacije pa se je opirala na dejstvo, da se je tudi velik del tržaškega prebivalstva italijanske narodnosti v skladu s pravico do samoodločbe izrekel za priključitev Trsta k državi v neposrednem zaledju.

6. Italijanska diplomacija je svojo politično strategijo v zvezi z reševanjem tržaškega vprašanja po drugi svetovni vojni že od vsega začetka zasnovala na hipotezi o neizbežnosti razdora med zahodnima velesilama in SZ. »Že leta 1944 je Italija mislila,« kakor piše De Castro, eden izmed glavnih italijanskih izvedencev za tržaško vprašanje in poznejši politični svetovalec italijanske vlade pri ZVU (op. cit., str. 104), »na potrebo ustvaritve strateških pogojev v korist vsega zahodnega sveta,« pri čemer je seveda imel Trst izredno pomembno vlogo. To je konstanta, izhodišče vseh italijanskih zunanje-političnih akcij glede Trsta, saj je njena diplomacija ocenjevala proces poglobljanja nasprotij med nekdanjimi zavezniki kot osrednjo možnost za lastno uveljavitev. V skladu s tem so si italijanski odločujoči krogi najprej prizadevali doseči izključno anglo-ameriško okupacijo Julijske krajine, in kategorično nasprotovali eventualni skupni anglo-ameriško-jugoslovanski vojaški upravi na tem področju, po podpisu Beograjskega sporazuma pa je italijanska vlada (22. junija 1945) zahtevala revizijo Morganove črte, kasneje pa celo, da bi bile italijanske vojaške formacije vključene v okupacijske enote v Julijski krajini (De Castro, op. cit., str. 165). Predvsem pa so si prizadevali čimbolj zavleči reševanje tržaškega vprašanja v prepričanju, da bodo lahko v bližnji bodočnosti dosegli za Italijo ugodnejšo solucijo.

Italijanski uradni krogi so se zavedali, da sami, z lastnimi silami po totalnem porazu v vojni ne morejo obdržati Trsta, in so si zato skušali predvsem v ZDA zagotoviti močnega zaščitnika, ki bi branil njihove interese.

Italijanska diplomacija se je usmerila na ZDA iz naslednjih razlogov: prvič, Amerika v nasprotju z Veliko Britanijo ni imela neposrednih interesov v Sredozemlju, in drugič, ker so bili v ZDA spričo ondodne sorazmerno močne italijanske narodnostne skupine za tako politiko ugodni objektivni pogoji. Dejavnost številnih ameriško-italijanskih komitejev je imela važno vlogo v okviru načrtov italijanske diplomacije v Washingtonu. Visoko število italijanskih priseljencev v ZDA je vplivalo na politiko obeh največjih ameriških strank, ki sta si z zagovarjanjem koncesij Italiji prizadevali zagotoviti njihove glasove. »V Londonu, pa tudi v samem State Departmentu,« piše Tarchiani (op. cit., str. 89), »je bilo slišati sarkazme, da je Italija v Ameriki dobila vojno, ki jo je izgubila v Evropi in drugod.«

Italijanska diplomacija je bila v veliki meri obremenjena s političnimi, mentalnimi in drugimi kompleksi, ki so bili značilni za njeno politiko do Jugoslavije po prvi svetovni vojni. Značilna ilustracija takih pojmovanj je De Castrovo vrednotenje fašistične politike, ko piše (op. cit., str. 5, 6), »da je Mussolini vodil defenzivno politiko v odnosu na vedno obstoječe slovenske pretenzije na Julijsko krajino, a ta politika je neizbežno vodila k temu, da bi razcepili v dve državi deželo, ki je bila nevarnejša takrat, ko je bila enotna«. Italijanska diplomacija je zelo enostransko ocenila spremembe, do katerih je prišlo med zadnjo vojno v Jugoslaviji, in je še vedno računala, da je njen vzhodni sosed notranje krhek, ne pa v revoluciji prekaljena homogena skupnost enakopravnih narodov.

»Ni moč postavljati vprašanje vzhodne meje,« je pisal vodja socialistične stranke Nenni (Avanti, 6. maja 1945), »kot da se ni nič zgodilo, kot da smo v novembru 1918, z zmagjo za seboj. Nasprotno, smo v maju 1945, a za seboj imamo poraz, čigar posledica ni samo, da smo izgubili vojno iz leta 1940, marveč tudi tisto iz leta 1915.« Toda kljub tej ugotovitvi ni niti on sam, niti niso drugi italijanski politiki in diplomati izvajali ustreznih sklepov iz dejstev, da je bila Jugoslavija žrtev italijanske agresije, da je bila slovenska in hrvatska večina prebivalstva Julijske krajine objekt skrajno brutalnega raznarodovalnega pritiska in da si je prebivalstvo tega področja v oboroženi vstaji izbojevalo pravico do samoodločbe.

Skala italijanskih razmejitvenih zahtev se je sicer pomaknila od prvotnega vztrajanja pri rapalski meji [Sforzovi poizkusi legalizacije te pogodbe, ko je v posebnem pismu 12. marca 1945 predsedniku britanske vlade in ameriškem zunanjemu ministru zagotavljal (Jugoslavia, str. 170, 171), »da rapalska pogodba nikakor ni bila posledica Londonskega pakta, niti rezultat diktata, temveč resničen sporazum med dvema sosednjima narodoma«]* na Wilsonovo črto, kakor je to tudi uradno objavila italijanska vlada preko svojih predstavništev (17. avgusta 1945). Izhodiščna točka vseh teh predlogov je bila, da ostane Trst Italiji s tem, da je bila le-ta pripravljena privoliti v

* Kako pa je bilo v resnici? »Z naše strani,« poroča Sforza ministrskemu predsedniku Giolittiju (Rapalski ugovor, Zbirka dokumenata, str. 35), »so bile storjene jasne, čeprav diskretne aluzije na notranji in zunanji položaj, ki nas ne le obvezuje, marveč nam tudi omogoča, da v primeru neuspeha razgovorov rešimo vprašanje z lastnimi sredstvi.« Jasneje je Sforza to aluzijo razložil italijanskemu časnikarju Ojettiju (17. oktobra 1921), ko mu je pripovedoval o okoliščinah podpisa rapalske pogodbe. »Če jugoslovanski delegati ne privolijo v italijanske zahteve,« tako je pritiskal na jugoslovansko delegacijo Sforza (I tacchini 1914—1945, str. 82, 83), »je to znamenje, da se boje odpora doma in da

internacionalizacijo pristanišča. Kakor po prvi svetovni vojni so se italijanski uradni krogi sklicevali tudi zdaj, in to je bil eden izmed njihovih osrednjih argumentov, na nevarnost levičarskega oziroma desničarskega ekstremizma, ki bi nastala v primeru, da njihovi razmejitveni predlogi ne bi bili sprejeti. Parri, ki je še konec leta 1944, kakor piše Tarchiani (op. cit., str. 52), »menil, da bo Italija srečna, če dobi mejo na Soči,« je na tiskovni konferenci (18. avgusta 1945) kot predsednik vlade izjavil, »da bi sleherna ozemeljska amputacija onemogočila italijanski notranji prerod«. Povezovanje odprtih mednarodnih vprašanj, zlasti tržaškega, z notranjimi razmerami je bilo v vsem obdobju reševanja tržaškega vprašanja zelo pogostokrat uporabljena metoda italijanske diplomacije.

(Se nadaljuje)

Janko Jeri

RAZGLEDI

MATEMATIČNO MIŠLJENJE V TISOČLETNEM ZRCALU KULTURNEGA RAZVOJA

(Konec)

Rad bi sedaj pokazal globoke idejne korenine, iz katerih je zrastel naš atomski vek. V sebi skrivajo nekaj antilogičnega, nekaj, česar se je zdrav razum s svojo aristotelsko logiko več kot dvajset stoletij strašil in proti čemur se je od grških eleatov pa preko sholastičnih mistikov do Newtona, Leibniza, Eulerja, Lagrangea in antirelativistov v našem stoletju obupno boril. Ali je zares mogoče, da ima kroglja kdaj tudi več središč? Ali je mogoče, da kdaj med dvema razmaknjenima točkama ni nobene razdalje? Ali je mogoče, da bi bil kdaj del enak celoti? In vendar sloni na prav taki presenetljivi logiki tudi eksplozija atomske in vodikove bombe — strahoten kriterij resnice. Pot, ki jo hočem ubrati, pa bo pojem števila, njegova rast od najskromnejšega njegovega naravnega zarodka pa do globokoumnih pojmov sodobne »teorije množic«.

Studij nastanka in razvoja človeške govornice dokazuje, da so *naravna števila* 1, 2, 3... najstarejše človekove besede. Ne vemo, do koliko je znal šteti *australopithecus*, ki je prvi netil ogenj in prvi spoznal, da je kamen v pesti močnejše orožje od gole roke; ne poznamo jamske matematike krapinskega človeka, vendar ni dvoma, da so že najpreprostejši družbeni odnosi zahtevali,

ne verjamejo v trdnost svoje države. In to,« je zagotavljal Sforza, »nas bo utrjevalo v nalogi, ki si jo lahko jutri odkrito zadamo: da vas razbijemo. Ali veste, koliko milijonov je naš vrhovni štab porabil na Hrvaškem proti vaši enotnosti? Toliko in toliko. Toda mi v vladi smo preprečili, da bi to nadaljevali. Zdaj pa bomo mi v vladi povzeli vse niti tega dela in bomo v to svrho uporabili milijone, kolikor bo pač treba. In v šestih mesecih boste videli, kaj bomo umeli storiti. Šele takrat vas bodo izžvižgali. Trumbić je imel vse solzne oči in se kasno ponoči vdal.«

brisa spomin nanje. Vendar pa so spričo svoje doslednosti in poštenosti in zaradi tega, ker se je v njih revolucionarna misel organsko družila z visoko kulturno kvaliteto, pomenili v tedanjem kulturnem življenju živo vest in hkrati uveljavili mnogo vrednot, brez katerih bi bilo naše današnje kulturno dogajanje v marsičem okrnjeno.

V tem krogu je živel tudi Alojz Kraigher. Bil je med njegovimi najbolj revolucionarnimi predstavniki — in njegova kandidatura leta 1938 je bila samo zunanji znak tega dejstva.

Za Alojzom Kraigherjem ne ostaja samo spomin na Cankarjevoga prijatelja, ostaja tudi spomin na pisatelja, ki je s pomembno inovacijo posegel v našo literaturo, in spomin na lik naprednega, revolucionarnega slovenskega intelektualca, kateremu moramo biti za marsikaj hvaležni in od katerega bi želeli marsikaj oživiti in ohraniti.

Dušan Pirjevec

PROBLEMI SODOBNE DRUŽBE

TRI FAZE REŠEVANJA TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

(Nadaljevanje)

7. Postdamska konferenca (od 17. julija do 2. avgusta 1945), ki je bila zadnji (tretji) sestanek najvišjih predstavnikov ZDA, SZ in Velike Britanije, je sicer nekolikanj utrdila zrahljano zavezništvo, zlasti, ker so se sorazmerno popravili odnosi med SZ in ZDA, ki so si zelo prizadevale zagotoviti sodelovanje SZ v vojni proti Japonski. Takratni ameriški predsednik Truman piše (op. cit., str. 421), »da je bil s tem (ko je SZ obljubila, da bo začela vojno proti Japonski — op. pisca) najneposrednejši smoter njegovega potovanja v Potsdam izpolnjen.« Toda tisti del sporočila, ki govori o ravni sodelovanja med tremi zmagovitimi velesilami, je bil v primerjavi z ustreznim odstavkom jaltskega sporočila opazno manj optimističen. Ugotovitev o »enotnosti ciljev in akcije« (jaltska konferenca) je v potsdamskem sporočilu zamenjalo »prepričanje, da bodo tri velesile zagotovile skupno z ostalimi Združenimi narodi ustvaritev pravičnega in trajnega miru.« »Konferenca se je končala«, vrednoti takratni ameriški zunanji minister Byrnes (Carte in tavnola, str. 141), »v sapici prisrčnosti. Toda ameriška delegacija, ki se je vračala domov, je imela manj zaupanja kakor tista, ki je odpotovala iz Jalte.« Churchill je bil bolj kategoričen (op. cit., str. 578), zanj se je zadnja konferenca treh končala z velikim razočaranjem. Kasnejši mednarodni dogodki so potrdili, da je bila potsdamska razvedritev v odnosih med tremi velikimi zavezniki popolnoma prehodnega pomena, kratkotrajna delna ublažitev v povojni fazi permanentnega zaostrovanja medsebojnih odnosov.

Osrednja točka razprav v Potsdamu je bilo nemško vprašanje v vseh njegovih raznoterih aspektih, vendar so na tem sestanku položili tudi temelje za pripravo mirovnih pogodb z bivšimi nemškimi sateliti. Že na prvem plenarnem zasedanju je Truman, kakor piše Churchill (op. cit., str. 561), predložil.

»da bi sprejeli Italijo v OZN in da bi zunanji ministri Velike Britanije, SZ, Kitajske, Francije in ZDA pripravili mirovne pogodbe in mejne popravke v Evropi. Nobeden izmed teh dveh predlogov.« komentira Churchill, »se mi ni zdel posebno srečen.« Sicer pa je prišla ameriška in britanska diplomacija večkrat v navzkrižje glede politike do Italije. Velika Britanija je namreč ocenjevala italijanski poraz v vojni kot edinstveno priložnost, da izloči bivšega agresorja kot tekmeča na Sredozemlju in v Afriki (britansko ravnanje pri reševanju vprašanja italijanskih kolonij ne pušča o tem nikakršnih dvomov!). Britanci in Američani pa niso izhajali le iz različnih namenov za bodočnost, marveč tudi iz različnih ocen notranjega položaja v Italiji (tako je Churchill menil, da je monarhija edina učinkovita zapreka »boljševistični nevarnosti«, medtem ko so Američani podpirali sredinske buržoazne stranke CLN). Toda glede Trsta sta obe zahodni velesili enoglasno podprli italijansko stališče. Za Veliko Britanijo je to pomenilo nadaljevanje predrapalske politike. »Zdelo se mi je napačno, dovoliti Slovanom,« piše v svojem dnevniku sekretar britanske delegacije na pariški mirovni konferenci po prvi svetovni vojni, Harold Nicholson (Peace making, povzeto po Dedijer, Jugoslavija od Versalja do Pariza, Trideset dana, november-december 1946, str. 15), »da se preveč utrdijo na Balkanu. Kaj bi počeli z blokom Slovanov od Vladivostoka do Reke, od Gdanska do Samarkanda?« Toda tokrat ni šlo samo za Reko, o kateri piše Nicholson, marveč za Trst! ZDA so prav tako absolutno izključevale, da bi Jugoslaviji odstopili Trst. »Ameriška vlada,« piše Truman (op. cit., str. 214), »ni niti trenutno mislila na to, da bi prepustila Trst Jugoslovanom,« pri čemer dodaja, »da je to bilo Rooseveltovo in njegovo stališče.«

Splošni odnos ZDA in Velike Britanije do rešitve tržaškega vprašanja je prišel neposredno do izraza na dveh toriščih: v diplomatskih akcijah in ravnanju Angloameriške vojaške uprave v Trstu, oziroma v coni A. Tri dni po podpisu Beograjskega sporazuma o razmejitvi okupacijskih področij je feldmaršal Alexander (12. junija 1945) izdal razglas št. 1, ki je uveljavil v coni A italijansko zakonodajo, kakršna je veljala pred 8. septembrom 1945. Isti dan so ukinili razprave pred ljudskimi sodišči, ki so jim odslej dovolili samo še preiskave. Nova vojaška uprava je torej že od vsega začetka ignorirala obstoječe organe ljudske oblasti.* Polkovnik Monfort, višji oficir za civilne zadeve, je izrazil nezadovoljstvo, »ker obstoječa civilna oblast ne ustreza institucijam kraljevine Italije in svetoval vrnitev k staremu sistemu prefektur, podestatov in giunt« (Jean Martin-Chauffier, Trieste, str. 40). Sledi 22. junija razpust Narodne zaščite, na kar je progresivno prebivalstvo Trsta (24. junija 1945) odgovorilo z generalno stavko, prvo po dveh polnih desetletjih. Splošni ukaz št. 6 z dne 12. julija 1945 je uvedel redna sodišča, kakršna so bila do 8. sep-

* Že 15. maja 1945 je namreč Jugoslovansko vojaško poveljstvo v Trstu predalo vso oblast začasnemu Mestnemu osvobodilnemu svetu, ki je potem sklical volilne zbornice po tovarnah in delavnicah, po večjih uradih in mestnih rajonih ter organiziral volitve tako, da so volili prebivalci slehernega izmed štirih mestnih rajonov svoje delegate. Pri teh volitvah je sodelovalo okoli 80 tisoč Tržačanov, izvoljenih pa je bilo 1584 delegatov. Zasedanje prve demokratične tržaške skupščine je bilo 17. maja 1945 v dvorani Rossetti ob prisotnosti predstavnikov JA, PNOO in sovjetske, ameriške in angleške vojaške misije. Osrednja točka dnevnega reda je bila izvolitev najvišjega organa te avtonomne oblasti — consulte mesta Trsta. Izmed 120 članov consulte je bilo 82 Italijanov in 37 Slovencev. V novoizvoljenem razširjenem Mestnem osvobodilnem svetu pa je bilo izmed 27 članov 18 Italijanov in 9 Slovencev.

tembra 1945. Slednjič je Splošni ukaz št. 11 z dne 11. avgusta 1945 odvzel oblastvene funkcije na demokratičen način izvoljeni lokalni samoupravi (ljudskim odborom) in na njihovo mesto postavil okrožne in občinske predsednike in pa okrožne in občinske svete. V Trstu in večjih mestih, kjer se je lahko ta politika opirala na javni aparat in elemente, ki jih je zapustil nemški okupator, se je to še dalo uveljaviti, na deželi, kjer o starem italijanskem aparatu ni bilo več sledu in je bila oblast že dve leti v rokah ljudstva, pa je naletela anglo-ameriška vojaška uprava pri izvajanju tega ukaza na velike težave. To ravnanje je bilo v nasprotju s cilji,* za katere so se borili zavezniki, kakor so sami razglasili, v minuli vojni. Tržaški Slovenci so upravičeno pričakovali, da bo Zavezniška vojaška uprava odpravila diskriminacije in posledice krivic fašističnega režima. Splošni ukaz št. 5 z dne 3. julija 1945 je sicer razveljavil vse obstoječe protizidovske zakone in določil, da se prizadetim vrnejo vse državljske in politične pravice, vendar pa ta praksa ni veljala za Slovence. Razglas št. 6 z dne 18. avgusta 1945, ki je razpustil vse fašistične organizacije in preklical njihova pravila, je izrecno določil, da bodo še objavili uredbe, »ki bodo spremenile oziroma razveljavile zakone, kateri so predvidevali razlike v škodo kakršnih koli oseb zaradi rasnih ali verskih razmer«. Toda ZVU je, razen nekaterih izjem, pustila veljati vse protislovenske diskriminacijske zakone. Vse to je bil le značilni začetek pristranskega ravnanja angloameriških okupacijskih oblasti, ki so postopoma tudi vedno bolj odkrito in neposredno podpirale poizkuse pritiska iredentističnih krogov proti tistemu delu prebivalstva, ki se je izreklo za priključitev Trsta k Jugoslaviji, razen tega pa s tem omogočale nadaljevanje diskriminacijske politike proti avtohtonemu slovenskemu prebivalstvu.

8. Ameriški predlog, da bi sprejeli Italijo v OZN,** v Potsdamu ni prodril, ker je SZ zahtevala recipročne ugodnosti za vzhodne države, pa tudi Velika

* Tako poudarja izjava predsednika ZDA in predsednika britanske vlade (14. avgusta 1941), da bosta obe vladi spoštovali pravico vseh narodov, da si izberejo obliko vladavine, pod katero žele živeti. Prav tako sta izrazili željo, da se suverene pravice kakor tudi pravica samostojnega odločanja vrnejo tistim, ki so jim bile s silo odvzete. Ta načela Atlantske listine je sprejela tudi Deklaracija Združenih narodov (1. januarja 1942) in izjava o »Osvobojeni Evropi«, ki so jo sprejeli na jaltski konferenci. Ustanovna listina Združenih narodov (26. julija 1945) se v prvem členu zavzema »za razvijanje prijateljskih odnosov med narodi, ki temeljijo na spoštovanju načela enakopravnosti in narodnostne samoodločbe«. Razen tega je ZVU s tem, ko ni priznala narodno-osvobodilnih odborov kot obstoječo organizirano civilno oblast, šla formalno-pravno preko haaških dogovorov.

** Italijanska diplomacija ni uspela v prizadevanjih, da bi zavezniki privolili v spremembo statusa sovojskujočega (cobelligerante) v status zaveznika; pri teh prizadevanjih se je sklicevala na prispevek Italije v vojni proti Nemčiji, »kar so zavezniški vojaški voditelji sicer cenili«, kakor piše Norman Kogan (Italy and the Allies, str. 132, 135), »medtem ko politični krogi, razen Amerike, niso delili tega mnenja«. Ko se je ta poizkus izjalovil, si je Italija prizadevala, da bi jo povabili vsaj kot opazovalca na ustanovno zasedanje OZN v San Franciscu. Ameriška vlada je bila naklonjena italijanski prošnji, medtem ko so jo drugi zavrnili. V tem okviru je treba presojati tudi italijansko napoved vojne Japonski (15. julija 1945). Ta je bila zgolj formalno moralnega značaja, saj Italija ni bila v stanju dejansko prispevati v vojnih naporih proti Japonski, vendar pa je italijanska diplomacija pričakovala, da ji bo to olajšalo njen položaj na mirovnih pogajanjih. »Ko je Italija zahtevala, da bi v preambuli mirovne pogodbe kot

Britanija je štela ta poizkus italijanske mednarodne rehabilitacije za pre-nagljen. Sklepno poročilo našteva le sklenitev mirovne pogodbe z Italijo kot »prvo izmed nujnih nalog« prav tako v Potsdamu ustanovljenega Sveta zunanjih ministrov (ZDA, Velike Britanije, Kitajske, SZ in Francije), čeprav kasneje praktično ta prednost ni prišla nikjer do izraza. Odnosi med ZDA in Veliko Britanijo na eni in SZ na drugi strani so se pred prvim sestankom Sveta zunanjih ministrov v Londonu (od 11. septembra do 2. oktobra 1945) v mnogih ozirih poslabšali. Obe strani sta očitali druga drugj da ne izpolnjujeta obveznosti, o katerih so se sporazumeli v Jalti in v Potsdamu. ZDA so začele utrjevati svoje zveze z Veliko Britanijo in Francijo, kar so formalno imenovali »politika kolektivne varnosti«, v bistvu pa je bil to zunanji izraz novega ravnavesja sil po drugi svetovni vojni, nekakšen formalni začetek blokovske politike, v katere okviru so potekala tudi vsa nadaljnja pogajanja za sklenitev mirovne pogodbe z Italijo. »Londonski sestanek,« ocenjuje takratni svetovalec ameriške delegacije, Foster Dulles (Krieg oder Frieden, str. 57), »je bil konec epohe Teherana, Jalte in Potsdama.« Posest atomske bombe je nedvomno bistveno vplivala na ameriški sklep, da zavzame v odnosih s SZ nepopustljivo stališče, oziroma pokaže moč, kakor piše Byrnes (op. cit. str. 168). Splošno zaostreno vzdušje in blokovski okvir razpravljanih nista dajala nikakršnega upanja, da bi konferenca stvarno pretehtala argumente v zvezi s sklenitvijo mirovne pogodbe z Italijo, zlasti pa glede razmejitev z Jugoslavijo. Nasprotno, že uvodni razgovori so pokazali, da se ob tem vprašanju, v katerem je zavzemala usoda Trsta osrednje mesto, absolutno križajo interesi velesil. Sicer pa je stališče Velike Britanije in ZDA med tako imenovano majsko krizo, ko je bila Jugoslavija prisiljena umakniti svoje čete iz Trsta, nudilo dovolj elementov za sklep, da se bosta zahodni velesili z isto odločenostjo uprli tudi na diplomatskih pogajanjih jugoslovanski zahtevi po priključitvi Trsta. SZ je na londonski konferenci podprla jugoslovansko stališče, »vendar pa je po drugi strani povezovala sovjetska delegacija ureditev tržaškega vprašanja z vprašanjem mirovnih pogodb z bivšimi nemškimi vzhodnimi sateliti,« ugotavlja Martin-Chauffier (op. cit., str. 48, 49), »in postavljala daljnosežne zahteve po italijanski kolonialni zapuščini, kar je dalo misliti na pripravljenost SZ, da svoje načelno stališče v tržaškem vprašanju zamenja za praktične koncesije na drugih področjih.«

ZDA in Velika Britanija, pa tudi Italija (na ameriški predlog je Svet zunanjih ministrov zaslišal tudi italijanskega predstavnika) so se izrekle za priključitev Trsta k Italiji, medtem ko sta Jugoslavija in takrat tudi SZ zagovarjali stališče, da sodi Trst k neposrednemu zaledju. »Vsi člani sveta pa so se strinjali,« piše Byrnes (op. cit., str. 153), »da mora postati Trst svobodno

enega izmed njenih naslovov navedli tudi sodelovanje v vojni proti Japonski,« piše Tarchiani (op. cit., str. 78), »se je Molotov temu uprl in ironiziral naše zahteve.«

Vsi načrti italijanske diplomacije glede mirovnih pogajanj so računali predvsem na ameriško podporo. Pred začetkom londonske konference (31. avgusta 1945) je imel Tarchiani razgovor s Trumanom, ki mu je med drugim, kakor navaja sam Tarchiani (op. cit., str. 90), »zagotovil, da se bo razgovarjal z državnim sekretarjem Byrnesom glede ozemeljskih vprašanj in izrazil mnenje, da Italija ne bo imela resnih težav s Francijo, vendar pa mnogo večje z Jugoslavijo, toda ZDA si bodo v Londonu prizadevale najti rešitev, ki bo ustrezala pravičnosti.«

pristanišče.« Nekakšen kompromisni izhod iz teh nasprotujočih si stališč je bila ustanovitev komisije izvedencev, ki naj bi in loco proučila etnični položaj na spornem področju Julijske krajine, pri čemer naj bi glede Trsta (točka 2 navodila zunanjih ministrov) »proučila tako mednarodno ureditev, ki bi zagajčila enakopravno uporabo tržaškega pristanišča in tranzitnih možnosti za vso mednarodno trgovino, zlasti pa za Jugoslavijo, Italijo in države Srednje Evrope.« Ko Martin-Chauffier ocenjuje rezultate londonske konference, piše (op. cit., str. 52), »da gre predvsem za kupčijo, pri kateri sta bili neposredno prizadeti državi v podrejenem položaju. Če bi imeli Italija in Jugoslavija od začetka glavno vlogo, zavezniške sile pa vlogo rabsodnika v sporu, bi bilo moč rešiti vprašanje dosti hitreje in verjetno v večjo korist Jugoslavije, katere argumenti se zdijo — bolj kot italijanski — podprti po točnih stvarnih dejstvih.« Sicer se je pa londonska konferenca končala s splošnim neuspehom. Zunanji ministri so se razšli, ne da bi podpisali celo zapisnik o sklepih, o katerih so se že sporazumeli. Razlog niso bila le zaostrena nesoglasja glede procedure,* marveč tudi položaj v vzhodnoevropskih državah (ZDA in Velika Britanija nista hoteli priznati vladi Romunije in Bolgarije) in nesoglasja glede rešitve daljnovzhodnih vprašanj, pri čemer je SZ vztrajala, naj bi čimprej ustanovili skupni nadzorstveni svet za Japonsko.

Sele na moskovski konferenci (od 16. do 26. decembra 1945) so se zunanji ministri ZDA, SZ in Velike Britanije sporazumeli o proceduri. Dogovorili so se (to je bila koncesija stališču SZ), da bo Svet zunanjih ministrov pri izdelavi posameznih mirovnihi pogodb sestavljen le iz tistih članic sveta, »ki so podpisale pogoje kapitulacije ali ki se štejejo kot take na temelju določb potsdamškega sporazuma.« Razen tega je ta sporazum zagotovil odločilno vlogo Sveta zunanjih ministrov pri celotnem postopku za izdelavo mirovnihi pogodb z Italijo in z vzhodnoevropskimi sateliti Osi, ker je bila njegova naloga pripraviti posamezne mirovne pogodbe, po mirovni konferenci pa dokončno sklepati o njih. Za protiuslugo je SZ privolila, kakor piše Byrnes, v ameriško listo držav, ki naj bi sodelovale na mirovni konferenci.** Sporazumno doseženi kriterij za sodelovanje na konferenci je bil, da so posamezne države »z znatnimi vojaškimi silami aktivno sodelovale v vojni proti sovražnim državam v Evropi«. Tri velesile so se tudi sporazumele o ustanovitvi medzavezniške komisije za daljni Vzhod in Zavezniškega sveta za Japonsko, razen tega pa še o tem, da bodo priporočile Generalni skupščini OZN, da bi ustanovila komisijo za nadzorstvo nad atomsko energijo.

9. Moskovska konferenca je sicer odstranila ovire, ki so onemogočile delo londonskega zasedanja Sveta zunanjih ministrov (med drugim so se spora-

* ZDA in Velika Britanija sta zahtevali, naj vsi člani sveta sodelujejo v razpravi o vseh mirovnihi pogodbah, kar pa se ni skladalo s potsdamskimi sklepi, ki so določali (Del II, točka b), da bo Svet zunanjih ministrov za pripravo posameznih mirovnihi pogodb sestavljen iz predstavnikov tistih držav, ki so podpisale pogoje kapitulacije s posamezno sovražno državo. Pri sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo naj bi štel Francijo kot podpisnika pogojev italijanske kapitulacije.

** Na mirovni konferenci naj bi sodelovalo 21 držav: SZ, Velika Britanija, ZDA, Kitajska, Francija, Avstralija, Belgija, Beloruska ZSR, Kanada, Češko-slovaška, Abesinija, Grčija, Indija, Holandija, Nova Zelandija, Norveška, Poljska, Južna Afrika, Jugoslavija in Ukrajinska ZSR. Konferenca naj bi se po tem sporazumu sestala najkasneje do 2. maja 1946.

zumeli, da bodo namestniki zunanjih ministrov nadaljevali takoj svoje delo v Londonu na temelju sporazuma, ki je bil dosežen glede vprašanj, katera so proučili na prvem zasedanju Sveta zunanjih ministrov), vendar je bilo to samo pozitivna oscilacija v fazi nenehnega poglobljanja razdora med SZ in glavnima zahodnima velesilama. Z moskovskim kompromisom pa se niso (z izjemo takratnega zunanjega ministra Byrnesa) strinjali Truman in drugi odločilni činitelji ameriške politike. »Moskovski sporazumi,« piše Truman (op. cit., str. 599), »so bili vse prej kot pozitivni.« Na zasedanju Generalne skupščine OZN (januarja leta 1946 v Londonu) je prišlo do ostre polemike zaradi anglo-ameriških zahtev, češ naj se sovjetske čete umaknejo iz Perzije, in sovjetskih protioptožb, ki so terjale umik britanskih čet iz Grčije in Indonezije. Kompromis v Moskvi tudi ni zblížal stališč glede vzhodnoevropskih in daljnovzhodnih vprašanj. Govor bivšega britanskega ministrskega predsednika Churchilla (5. marca 1946 v Fultonu — ZDA), v katerem se je ta zavzel »za zaveznístvo angleško govorečih narodov proti SZ spríčo železne zavese, ki se je,« kakor je izjavil, »spustila od Stettina do Trsta,« je samo še formalna potrditev že obstoječe blokovske razcepljenosti.

Odnosi med Jugoslavijo in zahodnimi silami, zlasti ZDA in Veliko Britanijo, so bili slabi. Zahteve Jugoslavije za združitev vsega narodnostnega ozemlja niso našle pri bivših zaveznikih razumevanja in podpore. Večji del zahodnega tiska je poskušal prikazati Jugoslavijo kot najbolj trdovratnega sovjetskega satelita. »To se je zgodilo v času,« piše Dedijer (Josip Broz-Tito, str. 553, 554), »ko smo se s svoje strani že hudo borili proti poizkusom sovjetske vlade, da bi podjarmila Jugoslavijo. Vse te svoje nesporazume in razprtije s SZ smo morali potisniti v ozadje, ker je bil v prvih povojnih letih pritisk na nas z Zahoda čedalje hujši in kazno je bilo, da nam preti od tod večja nevarnost.« Vsakodnevne so bile kršitve našega zračnega prostora. »Od 11. februarja do 26. marca 1946,« je izjavil 1. aprila 1946 maršal Tito (Graditev nove Jugoslavije, druga knjiga, str. 53), »je 235 zavezníških letal kršilo naš zračni prostor.« Ti poizkusi pritiska in zastraševanja so neposredno odmevali tudi v Julijski krajini. Dele enot armade poljskih emigrantov pod poveljstvom generala Andersa so premestili v bližino jugoslovanske meje, proti čemur je naša vlada (14. februarja 1946) protestirala pri Varnostnem svetu OZN in poudarila sovražnost teh enot do FLRJ. Nekakšen vrhunec je dosegla ta kampanja z izzivalnim sporočilom generalov Lea in Morgana, konec marca 1946, »da bi bilo sleherno prekoračenje Morganove črte z jugoslovanske strani odbito z vojaško silo« (De Castro, op. cit., str. 250), kar so spremljale tendenčne vesti o zbiranju jugoslovanskih čet ob demarkacijski črti. Agencija Tanjug je uradno zanikala te vesti kot izmišljene, pri čemer je opozorila na namen, ki so ga hoteli doseči s temi alarmantnimi glasovi.

Ustanovitev komisije izvedencev pomeni novo fazo pri reševanju razmejitvenega vprašanja. Komisija, ki je od 9. marca do 5. aprila 1946 proučevala položaj na terenu, je glede Trsta ugotovila »otoški značaj italijanskega mestnega središča,« pri čemer navaja, »da ima večina predmestij, ki so v neposredni zvezi z mestom, slovensko večino z znatno italijansko manjšino. Naselja na periferiji pa so skoraj popolnoma slovenska.« Glede gospodarskega položaja pa ugotavlja poročilo, »da je Trst pomembno pristanišče, preko katerega okoliška področja in dežele donavskega bazena in Srednje Evrope prihajajo v stik s sredozemskimi in drugimi oddaljenimi deželami.« Kljub tem

ugotovitvam pa so razmejitveni predlogi velesil (razen SZ) prisodili Trst Italiji. Načelo narodnostne samoodločbe, gospodarski, zemljepisni in etnični činitelji so bili potisnjeni ob stran zaradi političnih interesov. Strateško-politični razlogi so bili očitno odločilni pri teh predlogih, saj sta ameriški in britanski predlog. kar je zlasti značilno, puščala važno pomorsko vojaško oporišče Pulj Italiji.

Na zadnjih tajnih sestankih tretjega zasedanja Sveta zunanjih ministrov (od 25. aprila do 16. maja 1946 v Parizu) je francoska delegacija sprožila zamisel, da bi Trst internacionalizirali po vzorcu Gdanska izza prve svetovne vojne. Francoska diplomacija je štela to kot edino mogoč kompromisni izhod, ker sta ZDA in Velika Britanija absolutno nasprotovali zamisli, da bi prišlo to veliko jadransko pristanišče pod jugoslovansko suverenost. Na četrtem zasedanju Sveta zunanjih ministrov (od 15. junija do 12. julija 1946 prav tako v Parizu) je francoski zunanji minister Bidault (21. junija) na privatni seji predložil, »da bi Trst in njegovo neposredno zaledje,« kakor navaja Leprette (Le Statut international de Trieste, str. 42), »postavili za deset let pod nadzorstvo OZN«. »Bidault je to predlagal,« rekonstruirala Byrnes (op. cit., str. 216, 219). »z mnogo opreznosti. Reševanje tržaškega vprašanja je prišlo s tem v odločilno fazo. Zamisel svobodnega ozemlja,« vrednoti takratni ameriški zunanji minister, »ni ugajala nikomur, vendar je to bil edini izhod.«* 29. junija 1946 je francoski zunanji minister predložil načrt sedmih točk,** ki naj bi bil nekakšen kompromis med stališčem ZDA in njihovo težnjo, da bi povečale pristojnost Varnostnega sveta pri upravljanju internacionaliziranega ozemlja, in stališčem SZ, ki je hotela okrepiti pristojnost štirih velesil, stalnih članic Varnostnega sveta. 2. julija 1946 je Svet zunanjih ministrov sprejel modificirani kompromisni Bidaultov predlog,*** po katerem naj bi Jugoslavija dobila ozem-

* »Isti večer (21. junija 1946) je napravil Molotov,« kakor piše Byrnes (op. cit., str. 216, 217), »zadnji poizkus, da bi odstopili Trst Jugoslaviji, vendar je ameriška delegacija to zavrnila in izjavila, da je lahko edina rešitev v tem, če bi oboji upoštevali Bidaultov predlog.« 24. junija je imel Molotov drugi privatni razgovor z Byrnesom, med katerim je predlagal, »da bi proglasili Trst z zaledjem za avtonomno državo pod jugoslovansko suverenostjo,« kar pa je Byrnes zavrnil, ker je ameriška delegacija zavračala kakršno koli zamisel tesnejše povezave med Trstom in Jugoslavijo. Ameriški zunanji minister je vztrajal pri tem, da bi moral biti Trst pod nadzorstvom OZN ali pa naj o spornem vprašanju odloči mirovna konferenca. Na seji 26. junija je Molotov predložil, da bi Trst upravljala dvojna jugoslovansko-italijanska uprava z alternativnima guvernerjema. »S tem je Molotov napravil prvi korak v našo korist,« ocenjuje ta predlog De Castro (op. cit., str. 265), »v primerjavi s prejšnjim stališčem, da je treba odstopiti vso Julijsko krajino Jugoslaviji«.

** Trst naj bi z bližnjo okolico tvoril za deset let avtonomno področje, ki bi ga upravljale štiri velesile, kakor tudi Jugoslavija in Italija. Integriteto tega ozemlja bi jamčil Varnostni svet OZN. Guvernerja bi imenovali po sporazumu med Jugoslavijo in Italijo. Predlog je predvideval tudi skupščino, ki bi jo izvolili na temelju splošnih in tajnih volitev. Štiri velesile, Jugoslavija in Italija bi imenovali vlado šestih članov, ki bi ji predsedoval guverner. Razen tega bi štiri velesile sestavile nadzorstveni svet, kateremu bi pošiljala vlada letna poročila.

*** 1. julija 1946 je Molotov predlagal dva amandmaja, prvi je zahteval odpravo limitacije trajanja internacionalizacije, drugi pa je predlagal, da bi vladni svet izvolila skupščina internacionaliziranega področja. Razen tega je predlagal kompromisno linijo med francosko in sovjetsko razmejitveno črto, ki bi na severu puščala Jugoslaviji Gorico, razen tega pa bi omejevala internacionalizirano področje na samo mesto Trst, kar pa sta ameriški in britanski predstavnik zavrnila.

lje vzhodno od mejne črte, ki jo je predlagala francoska delegacija, ozemlje zahodno od nje pa naj bi razdelili na dva dela, ki bi ju ločila le nekoliko kilometrov dolga črta vzdolž ustja Tivame v morje. Severni del, ki je obsegal Kanalsko dolino, Gorico in Trzič naj bi dobila Italija. Iz južnega dela, ki je zajemal ozek pas od Štivana proti Trstu, tržaško občino in del Istre do reke Mirne, pa naj bi ustanovili internacionalizirano ozemlje.

S privolitvijo SZ na internacionalizacijo Trsta in na francosko razmejitevno črto, o čemer sovjetska delegacija ni obvestila jugoslovanskih predstavnikov, je izgubila borba jugoslovanske diplomacije praktično še zadnje upanje, da bi dosegla priključitev Trsta k jugoslovanskemu zaledju. V želji, da bi prispevala k sporazumni rešitvi, je naša delegacija (18. julija 1946) predlagala, naj bi mesto Trst s svojo neposredno okolico tvorilo svobodno ozemlje pod nadzorstvom Varnostnega sveta OZN, a v realni uniji z Jugoslavijo, kar naj bi zagotovilo jugoslovanske interese na tem področju, vendar ta kompromisna sugestija ni našla razumevanja med zahodnimi velesilami.

Italija, »ki je bila še pred letom dni pripravljena sprejeti kakršno koli rešitev, ki ne bi prisodila Trsta Jugoslaviji,« kakor med drugim navaja odgovor britanskega ambasadorja na promemorij italijanske vlade z dne 22. junija 1946 (De Castro, op. cit., str. 265), je računala, da lahko zdaj zahteva več in je sprožila široko akcijo proti Bidaultovi koncepciji. Italijanski ambasador v ZDA, Tarchiani, je poslal 22. junija 1946 osebni apel ameriškemu predsedniku Trumanu, 29. junija pa je italijanska vlada s posebno brzojavko pozvala Svet zunanjih ministrov, »naj ne sprejme odločitev, ki bi jih nova italijanska demokracija, osnovana v republiki (2. junija 1946 je bil v Italiji referendum, na katerem se je večina izrekla za republikansko ureditev, op. pisca), ne mogla sprejeti« (De Castro, op. cit., str. 265). Po sprejemu sklepa v Svetu zunanjih ministrov (5. julija 1946) pa si je italijanska diplomacija prizadevala doseči razširitev internacionaliziranega ozemlja proti Istri, da bi korigirali mejo v goriškem območju, razen tega pa postavili guvernerja z izjemnimi pooblastili.

Po sporazumu o jugoslovansko-italijanski razmejitvi je bilo najbolj težavno vprašanje dogovor o načinu kako bodo sprejemali priporočila na mirovni konferenci. Po nekajdnevni razpravi so se zunanji ministri po posredovanju Bidaulta sporazumeli, da bodo sprejemali priporočila z dvetretjinsko večino. Toda ta kompromis, kakor tudi mnogi drugi, je bil kaj krhek, kar so pokazali že prvi dnevi zasedanja v luksemburški palači.

10. Razpravo na mirovni konferenci 21 držav (od 29. julija do 15. oktobra 1946 v Parizu) obeležuje predvsem diplomatska in politična bitka med ZDA in SZ. Odnosi med obema državama so bili v nenehni stagnaciji. Trumanova administracija se je dokončno odločila v odnosih do SZ za »politiko močne roke«. Zavzemanje bivšega ameriškega podpredsednika in takratnega trgovinskega ministra Wallacea, da bi bilo treba spremeniti to politiko, se je končalo z njegovim izstopom iz vlade. 50. junija 1946 so izvedle ZDA na Bikinih prvo povojno eksplozivno atomske bombe, kar ponazarja ameriško odločitev, da si ZDA zagotove prednost v atomski oborožitvi. Nasprotja med obema glavnima svetovnjima velesilama o temeljnih mednarodnih vprašanjih: povojni ureditvi Nemčije, razorožitvi, nadzorstvu nad atomsko energijo, daljnovzhodnih vprašanjih in drugem, so se poglobljala, kar je seveda vplivalo na delo pariške konference. »Prišli smo v Pariz,« povzema šef ameriške delegacije in zunanji minister Byrnes (op. cit., str. 227), »s stališčem, ki je bilo popolnoma nasprotno

tistemu, ki ga je zagovarjala sovjetska vlada, kar je izzvalo trenja od prvega dne.« Blokovska nestrpnost je vtisnila pečat vsemu delu konference, ki je bila pristojna za sprejemanje priporočil, o katerih je končno sklepal Svet zunanjih ministrov, kakor je to določal moskovski sporazum. Odločitve so zvečine diktirali subjektivni interesi velesil, ne pa objektivna merila oziroma nepristransko tehtanje argumentov s prizadevanjem, da bi našli rešitve, ki bi bile v največji možni meri pravične do vseh.

Predstavniki bivših vsvožnih držav niso imeli le pravice razložiti svoje stališče med plenarno razpravo, marveč tudi v posameznih komisijah, razen tega pa so lahko predložili tudi pismene memorandume v zvezi z načrti mirovni- nih pogodb. Molk je bil odgovor na argumente, s katerimi je Jugoslavija skušala izpodbiti sklepe Sveta zunanjih ministrov glede Trsta, in na prizadevanja, da bi našli sporazumne solucije, ki bi v maksimalno možni meri upoštevale interese vseh prizadetih. »Čeprav se ne strinjam z vsemi njenimi zahtevami,« je ob zaključku konference, ocenjujoč jugoslovansko stališče, izjavil belgijski zunanji minister Spaak, »mi je bilo večkrat žal, da so bili njeni naporu zaradi že v naprej določenega stališča nekaterih delegacij zaman.« Absurdnost razpravljanja o tržaškem vprašanju je bila v tem, »da so o njem razpravljali,« kakor je izjavil 16. septembra 1946 šef naše delegacije E. Kardelj (Govori na pariški konferenci, str. 71), »kot da gre za nekakšen otok sredi Oceana med dvema kontinentoma, otok, katerega razvojno pot lahko določajo v prvi vrsti neki daljni prekomorski vplivi in katerega položaj nima pomena za druge države, to se pravi za države njegovega zaledja.« Glas najbolj prizadete Jugoslavije in neposredno prizadetih zalednih držav je veljal na mirovni konferenci pri obravnavanju tržaškega vprašanja prav toliko kakor stališče Južne Afrike ali Brazilije.

Ozadje teh anahronističnih razmer so bili politični interesi. Glavni zahodni velesili sta menili, da bi okrepilo njun vpliv v Srednji Evropi in Podonavju, če bi ostal Trst Italiji. Ko pa to ni bilo moč doseči, sta vztrajali pri taki ureditvi internacionaliziranega ozemlja (razprava o statutu internacionaliziranega območja), ki bi čim radikalneje izključil jugoslovanski vpliv na tem področju. »Odločeni smo bili,« razlaga to osrednjo koncepcijo šef ameriške delegacije Byrnes (op. cit., str. 245), »storiti vse, da bi zavarovali področje pred sleherno infiltracijo in sleherno pobudo, ki bi lahko ustvarila možnost nasilne priključitve Trsta k Jugoslaviji.« Razprava je bila spopad med dvema tezama: ali zagotoviti več pristojnosti na demokratični način izvoljeni skupščini in tako maksimalno zajamčiti samoupravo nevtraliziranega ozemlja ali pa neposredno osredotočiti vso oblast v rokah guvernerja. Večina je sprejela francoski predlog statuta, ki je sicer glede nekaterih manj važnih vprašanj razširil pristojnost skupščine, vendar pa je ohranil vse bistvene pravice guvernerja, kakor so jih vsebovali predlogi ZDA in Velike Britanije. »Guverner je bil zares opremljen s diktatorskimi pooblastili,« sodi dunajski profesor dr. Tončić-Sorinj (Das Schicksal Triests, Europa Archiv, str. 7469), »da bi izvajal koncept Zahoda«. Politika ZDA in Velike Britanije do Jugoslavije je bila na mirovni konferenci skrajno pristanska. Odnosi med našo državo in ZDA so se v tem obdobju še poslabšali.* Ameriška podpora Italiji se je po De Gasperijeji zmagi

* Naše ministrstvo za zunanje zadeve je izročilo več deset diplomatskih not ameriškemu ambasadorju v Beogradu, v katerih je protestiralo proti kršenju

na volitvah (2. junija 1946) še okrepila, medtem ko je Velika Britanija, ki si je sicer prizadevala oslabiti italijanski položaj na Sredozemlju, brez pridržkov podprla italijansko stališče glede razmejitve z Jugoslavijo. Med zahodnimi velesilami je delno le Francija (ki se je komaj v Londonu, septembra, 1945 vnovič pojavila kot enakopravna velesila) v prvem obdobju zagovarjala zmernejše stališče, ker je imela, prvič, sama nekaj odprtih (tudi ozemeljskih) vprašanj z Italijo, in drugič, ker v tem obdobju še ni hotela podreti vseh mostov v odnosih s SZ, ko se je še zdelo, da bi utegnilo priti do sklenitve mirovne pogodbe z Nemčijo. Toda z oddaljevanjem te možnosti je tudi Francija postopoma vse bolj vsklajala svoje stališče glede rešitve tržaškega vprašanja z ameriškim in britanskim. Med petimi britanskimi dominioni, ki so sodelovali na mirovni konferenci, je bila najbolj nepristranska Indija, medtem ko sta bili Avstralija in zlasti Južna Afrika glavni zagovornici italijanskih zahtev. Izmed drugih držav je Brazilija predložila mirovni konferenci dva italijanska predloga kot svoja amandmaja, medtem ko je Holandska praviloma glasovala proti vsem predlogom v prid Jugoslavije. Etiopija, prva žrtev italijanske agresije, je bila sorazmerno objektivna. Belorusija in Ukrajina in glede statuta Trsta tudi SZ so podprle jugoslovansko stališče, vendar pa se je sovjetska delegacija glede jugoslovansko-italijanske razmejitve in internacionalizacije tržaškega območja striktno držala sporazuma, ki so ga dosegli v Svetu zunanjih ministrov. Posledica vsega tega je bila, da so bile domala vse jugoslovanske kompromisne sugestije zavržene in da je mirovna konferenca (na plenarnem zasedanju v noči od 9. na 10. oktober 1946) izglasovala vse določbe glede razmejitve, kakor jih je sprejel Svet zunanjih ministrov.

Naloga petega zaključnega zasedanja Sveta zunanjih ministrov v New Yorku (od 3. novembra do 12. decembra 1946) je bila po proučitvi priporočil, ki jih je sprejela mirovna konferenca, izdelati dokončna besedila mirovnih pogodb. Splošno mednarodno vzdušje se v primerjavi z obdobjem, ko je zasedala pariška konferenca 21 držav, ni izboljšalo. V OZN je prišlo do ostrih razprav v zvezi z vprašanjem razorožitve, položajem v Grčiji in Perziji. V ZDA so na tako imenovanih vmesnih volitvah zmagali republikanci, ki so si zagotovili večino v obeh domovih Kongresa, kar je prišlo delno do izraza v ameriški zunanji politiki, saj so republikanci zagovarjali še bolj nepopustljivo, ostrejšo politiko do SZ.

Sovjetska delegacija je sicer v začetku razgovorov o Trstu, ki so bili prvi na dnevnem redu, predložila nekaj sugestij v korist Jugoslavije (sklenitev carinske unije med Trstom in Jugoslavijo), vendar je kasneje postopoma odstopala od teh predlogov, pri čemer so bile odločilnega pomena, kakor vrednoti Martin Chauffier (op. cit., str. 111), tajne seje in privatni sestanki med zunanjimi ministri, med katerimi je bil najpomembnejši razgovor (25. novembra 1946) med Molotovom in ameriškim zunanjim ministrom Byrnesom. 27. novembra so se sporazumeli skoraj o vseh glavnih vprašanjih glede statuta internacionaliziranega ozemlja. Zahodne velesile so privolile v določitev roka za umaknitev čet, kar je postavljala sovjetska delegacija kot osrednji pogoj

---

jugoslovanskega zračnega prostora, saj je med 16. julijem in 8. avgustom 1946 nedovoljeno preletelo jugoslovansko ozemlje 172 ameriških letal. Prišlo je tudi do prisilnega spuščanja enega ameriškega letala in nezaželene sestrelitve drugega nad našim ozemljem, vendar so se preleti nadaljevali (Dedijer, op. cit., str. 555, 556).

za popuščanje pri drugih vprašanjih. Problem guvernerjeve pristojnosti so rešili s kompromisno formulo, ki je razdelila guvernerjevo dejavnost v dva dela: v normalnih razmerah in v obdobju kriz. Glede razmejitve med Jugoslavijo in Italijo ni Svet zunanjih ministrov sprejel nobenih sprememb, povečal pa je znesek reparacij, ki naj bi jih dobila Jugoslavija od Italije, od 100 na 125 milijonov dolarjev in določil, da bo lahko držala Jugoslavija na STO svojo vojaško posadko 5000 mož. 10. februarja 1947 so predstavniki 21 držav podpisali mirovno pogodbo z Italijo. Ob podpisu je takratni jugoslovanski zunanji minister Simič podal v imenu vlade uradno izjavo, »da se narodi Jugoslavije s podpisom mirovne pogodbe ne odrekuje ozemljem, ki so etnično njihova, in da si še nadalje lastijo pravico na ta ozemlja, ne glede na morebitne etnične spremembe, ki bi nastale v prihodnosti kot posledica tujega gospodarstva nad temi ozemlji« (Borba, 11. februarja 1947).

Sklep. Osnovne značilnosti prve faze reševanja tržaškega vprašanja (od jugoslovanske zasedbe Trsta 1. maja 1945 do podpisa mirovne pogodbe) je moč razčleniti v naslednje elemente: Tržaško vprašanje je dobilo že med drugo svetovno vojno obeležje akutnega mednarodnega problema, ki je imel pomembno vlogo v splošnem procesu povojnega stopnjevanja nesoglasij med zmagovitimi zavezniki. ZDA in Velika Britanija sta sklenili za vsako ceno obdržati Trst v svojem interesnem področju, oziroma ga pustiti Italiji, ki je postopoma postajala pomemben činitelj v njunih, zlasti ameriških, splošnih politično-strateških načrtih. Stvarno je bilo v tej prvi fazi reševanja tržaškega vprašanja vojaško obdobje pomembnejše od diplomatsko-političnega, ki je glede Trsta le sankcioniralo obstoječe stanje. Jugoslavija je bila v borbi za priključitev Trsta osamljena, ker so jo obravnavali kot državo pod neposrednim vplivom SZ, čeprav se je morala že takrat resno boriti proti hegemonističnemu pritisku Stalinove politike. Ker v razmerah, ko se je odločalo o jugoslovansko-italijanski razmejitvi, ni bilo moč doseči priključitve Trsta k Italiji, je prišlo kot posledica politike recipročnih kompenzacij med velesilami do »kompromisne rešitve«, da bi Trst z najbližjim zaledjem tvoril nekakšno samostojno, nevtralizirano področje. ZDA in Velika Britanija sta vztrajali pri taki mednarodnopravni ureditvi na tem ozemlju, ki bi čim radikalneje izključila jugoslovanski vpliv. S privolitvijo SZ v to rešitev je izgubila borba jugoslovanske diplomacije še zadnje upanje, da bi dosegla priključitev ali pa vsaj kako drugo obliko organske povezanosti Trsta z jugoslovanskim zaledjem.

Janko Jeri

(Se nadaljuje)

samo nadaljevanje politike z novimi sredstvi«, je pomenila »hladna vojna« situacijo stalne mednarodne napetosti in akrobacijo na »robu vojne«.

V taktiki »hladne vojne« sta oba protagonista poizkušala predvsem omajati notranjo politično stabilnost v nasprotni deželi, oziroma v nasprotnem taboru, potem pa sta se hkrati borila za »tretjega«. Na propagandnem področju se je taktika »hladne vojne« najlepše zrcalila v medsebojnih obtožbah o pripravljanju hidrogenske vojne. Na diplomatskem področju pa predstavlja »diskusija o razorožitvi« klasični primer »hladne vojne«: nihče ni resno mislil na razorožitev, hkrati pa postavljali take maksimalne zahteve, za katere je bil prepričan, da jih nasprotnik ne more sprejeti; in če bi nasprotnik nekatere zahteve le sprejel, bi druga stranka takoj postavila še bolj ekstremne zahteve.

Ali pomeni »gospodarska koeksistenca« konec politike »hladne vojne« ali pa se samo boj med blokoma prenaša iz diplomatsko-političnega in vojaškega področja na gospodarsko? Kaj pomeni v tej luči trditev, da bo »socialistični tabor« zmagal nad kapitalističnim zgolj s tem, da doseže 50 % svetovne industrijske proizvodnje?

Koeksistenca dveh zaprtih sistemov se nujno izpreminja v premirje pred viharjem. Miroljubno človeštvo bo sicer pozdravilo prenašanje blokovskega boja z vojnega na gospodarsko področje, toda korenina nevarnosti s tem ni izravana.

Koeksistenca lahko človeštvu prinese trajen mir samo pod pogojem, če se razvija kot aktivna politika priznanja suverenosti in nevmešavanja v notranje zadeve vseh držav. To pa pomeni, da koeksistenca lahko postane trajna politika miru samo pod pogojem, če se vsaki državi prizna možnost in pravica do notranje družbenoekonomske evolucije. Vse dotlej, dokler se bo socialistični karakter priznaval samo deželam, vključenim v »socialistični tabor«, družbenoekonomski ureditvi vseh ostalih dežel v svetu pa se bo odrekala pozitivna evolucija k napredovanju socialističnih elementov, bo pomenila koeksistenca samo politično taktiko, ne pa princip dolgoročne zunanje politike.

Samo tisti, ki verjamejo v progresivno silo delavskega razreda in ne zgolj v materialno silo »socialističnega tabora«, so sposobni videti v politiki aktivne koeksistence politiko postopne zmage socializma v svetovnem obsegu.

Janez Stanovnik

TRI FAZE REŠEVANJA TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

(Nadaljevanje)

Druga faza

1. Ustanovitev STO* je bila po zadnji vojni edini poizkus, rešiti odprto ozemeljsko vprašanje s sporazumno nevtralizacijo spornega območja. Solucija se ni obnesla predvsem spričo latentnih nesoglasij med velesilami, ki so kot

* Mirovna pogodba z Italijo je začela veljati 15. septembra 1947, ko so štiri velesile deponirale ratifikacijske listine pri francoski vladi. Z istim dnem je bilo ustanovljeno STO, kakor je to določal 21. člen (točka 2) mirovne pogodbe, ki pravi, da preneha italijanska suverenost nad STO z uveljavitvijo pogodbe, nakar bodo upravljali internacionalizirano področje v skladu z do-

stalne članice Varnostnega sveta OZN imele odločilno vlogo pri zagotovitvi obstoja in normalnega razvoja internacionaliziranega področja. Po naraščajoči napetosti v letu 1946 je prišlo leta 1947 do očitnega preloma v odnosih med SZ in ZDA. Januarja leta 1947 je Byrnesa, ki je veljal za zagovornika modusa vivendi s SZ, na položaju zunanjega ministra zamenjal bivši načelnik generalštaba, general Marshall. To imenovanje je ustrezalo konceptiji takratnega ameriškega predsednika Trumana, kakor ocenjuje Duroselle (*Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, str. 557), da uveljavi energičnejšo politiko do SZ. 12. marca 1947 je imel Truman pred obema domoma Kongresa govor, v katerem je zahteval 400 milijonov dolarjev pomoči za Grčijo in Turčijo, kar označuje nastanek tako imenovane Trumanove doktrine, oziroma »intervencionistične faze« v ameriški politiki. Razprave na zasedanju Sveta štirih zunanjih ministrov v Moskvi (od 10. marca do 24. aprila 1947) so polne direktnih in zelo ostrih medsebojnih obdolžitvev. Sestanek je potrdil, da se nekdanji zavezniki bistveno razhajajo glede ureditve nemškega in drugih vprašanj. 5. junija 1947 je ameriški zunanji minister Marshall napovedal v svojem govoru na harvardski univerzi ameriški načrt »za gospodarsko obnovo evropskih dežel«, ki so ga sovjetski predstavniki označili kot »manifestacijo ameriškega imperializma za zagotovitev gospodarske in politične dominacije nad Evropo« (Duroselle, op. cit., str. 542).

Ta splošna napetost med zahodnimi velesilami in SZ je bistveno vplivala tudi na potek razgovorov o izbiri guvernerja (posebni protokol, o katerem so se 12. decembra 1946 sporazumele štiri velesile, je namreč določal, da bodo čimprej začele razgovore o imenovanju guvernerja). ZDA in Velika Britanija sta v prvem obdobju pogajanj izrazili pripravljenost privoliti le v imenovanje izrazito politično prozahodno usmerjene osebnosti, medtem ko se je Francija

ločbami Instrumenta o začasnem režimu (točka 5), ki ga je izdelal Svet zunanjih ministrov, a potrdil Varnostni svet OZN. Člen 1, tega Instrumenta je določal, da bo STO ostalo pod upravo zavezniških vojaških poveljstev, dokler guverner ne bo prevzel dolžnosti. 16. septembra 1947 je poveljnik angloameriškega področja STO, general Airey izdal proglas, ki se začneja s stavkom: »Gledé na to, da je 21. člen mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami na eni ter Italijo na drugi strani začel veljati, je STO ustanovljeno.« (Priloga A Poročila o upravi angloameriškega področja STO od 15. septembra do 31. decembra 1947). Začasno razmejitev STO so sprejele na kraju samem tako britanskoameriške kakor tudi jugoslovanske oblasti na temelju Morganove črte v skladu s členom 1. Instrumenta o začasnem režimu. Ozemeljsko nedotakljivost in neodvisnost STO je jamčil Varnostni svet OZN (člen 21, točka 1, in člen 2 Stalnega statuta).

Člena 4 in 22 mirovne pogodbe (prvi je urejal mejo med STO in Italijo, drugi med STO in Jugoslavijo) sta določila obseg STO, ki je merilo 738 km², od tega je odpadlo na angloameriško cono 222, na jugoslovansko pa 516 km². Za etnični sestav je značilno, da je italijanska večina prebivalstva živela izključno samo v mestih, ki etnično niso bila med seboj povezana, in močna slovensko-hrvatska manjšina, ki je predstavljala skoraj vse podeželsko prebivalstvo ozemlja, razen tega pa tudi znaten del prebivalstva Trsta. Profesor Zwitter (Julijska krajina po drugi svetovni vojni, str. 15) ugotavlja, da je bilo po štetju iz leta 1910 na področju STO 175.751 pripadnikov italijanskega občevalnega jezika in 89.777 oseb s slovenskim in srbohrvatskim občevalnim jezikom. Mirovna pogodba je zagotovila enakopravnost vseh narodnosti na internacionaliziranem ozemlju, razen tega pa izrecno določila (člen 7 Stalnega statuta), da sta uradna jezika na STO italijanski in slovenski, ustava pa naj bi določila, pod kakimi okolnostmi bi lahko uporabljali hrvaščino kot tretji uradni jezik.

takrat še zavzemala za kompromisno »nevtralnno osebnost«. V drugem obdobju pa so zahodne sile enotno (pridružila se jim je zdaj še Francija) sploh zavračale imenovanje guvernerja, ker so izhajale iz stališča, da je v takratnem splošnem mednarodnem položaju (nasprotja s SZ so že postopoma dobivala oblike hladne vojne) za njih edino sprejemljivo nadaljevanje vojaške okupacije tistega dela STO (cona A), ki je bil pod njihovim nadzorstvom.

18. decembra 1947 je Varnostni svet OZN pozval Jugoslavijo in Italijo, da se sporazumeta o osebi guvernerja.* Naša država sicer ni idealizirala ustanovitve STO, vendar je bila, realistično presojujoč takratne mednarodne razmere, s svoje strani pripravljena prispevati, da bi se stanje z imenovanjem guvernerja normaliziralo, ker je to ocenjevala tudi kot možnost za vzpostavitve dobrega sosedstva z Italijo. Nujno pa se je pri tem omejiti od poznejšega razvoja, ko je prišlo zaradi enostranskih ukrepov angloameriške vojaške uprave do takih bistvenih sprememb v coni A STO, da uveljavitev določb mirovne pogodbe ne bi pomenila več ustvariti stanja, kakršno je bilo, ko je pogodba začela veljati (15. septembra 1947).

Nasprotno pa je italijanska diplomacija štela ustanovitev STO za predhodno, provizorično rešitev, ker pač v razmerah, ko se je odločalo o novi jugoslovansko-italijanski razmejitvi, ni bilo moč prisoditi tega ozemlja Italiji. Drugi dan po podpisu mirovne pogodbe (11. februarja 1947) je takratni italijanski zunanji minister Sforza poslal noto vsem državam podpisnicam, v kateri opozarja, »da pogodba s svojimi ozemeljskimi, ekonomskimi, kolonialnimi in vojaškimi določbami slabša tisto vzdušje demografske dušitve ki je na tragičen način pritiskala italijanski narod,« pri čemer se sklicuje »na pravico Italije, da računa na radikalno revizijo pogodbe« (Sforza, Cinque anni a palazzo Chigi, str. 17). V svojem govoru (24. julija 1947) v ustavodajni skupščini pa je jasneje obrazložil to svojo politiko, ko je izjavil, »da bi z odklonitvijo podpisa in ratifikacijo mirovne pogodbe škodili le sami sebi. Stvari se je treba lotiti s širšo in inteligentnejšo vizijo. Najboljši način za modifikacijo pogodbe ni le v mirni reviziji,« je razlagal Sforza (prav tam, str. 54), »marveč si je treba izmisliti in uporabiti svežo in elastičnejšo politiko.« Ta »elastična metoda« pa je bila po mnenju italijanske diplomacije v tem, da si je treba zagotoviti zaveznike, ki bi s svojo močjo in avtoriteto dosegli za Italijo spremembe v smislu njenih zahtev. »Italijansko-ameriško prijateljstvo,« so poudarjali politični krogi okoli De Gasperija (Adstans, Alcide de Gasperi nella politica estera italiana, str. 100). »je temeljni predpogoj za ponovno vključitev Italije v povojni svet in za njeno ekonomsko obnovo.« Po De Gasperijevem obisku v ZDA (januarja 1947) so si ti krogi z vsemi silami prizadevali zagotoviti zaupanje Washingtona, kar med drugim ponazarja manever večinske demokristjanske stranke, ko je izločila iz vlade socialistične in komunistične predstavnike. Promemorij italijanske vlade 5. septembra 1947 ameriški in angleški ambasadi, ki se zavzema za imenovanje guvernerja, je bil zgolj taktična poteza, ker je sicer italijanska diplomacija zagovarjala stališče, »da je ustanovitev STO rešitev na papirju,« kakor jo vrednoti takratni italijanski zunanji minister Sforza (Cinque anni, str. 326), »ki je ni moč realizirati.« To stališče je prišlo tudi jasno do izraza

* Po uradnem obvestilu generalnega sekretarja OZN (22. decembra 1947), naj Jugoslavija in Italija predložita do 5. januarja 1948 sporazumno določene kandidate za mesto guvernerja, je jugoslovanski poslanik v Rimu dr. Iveković

med razgovori Iveković-Fransoni o izbiri guvernerja, ko je italijanska vlada s predlaganjem kandidatov, za katere je že vnaprej vedela, da so za našo državo nesprejemljivi, skušala le zavlačevati. »Od vsega začetka nisem verjel,« piše Sforza (Cinque anni, str. 340), »da bi lahko imela sugestija Varnostnega sveta praktične posledice. Rekel bom več, da sem se določenega trenutka bal, da bo Beograd privolil v sprejem enega izmed naših kandidatov.« Sicer pa je bila v tem času že v teku akcija Sforze v zahodnih prestolnicah za priključitev Tržaškega ozemlja k Italiji, pri čemer se je skliceval na domnevo, »da bi imenovanje guvernerja povzročilo hudo reakcijo v Trstu« (De Castro, op. cit., str. 414).

2. 8. marca 1948 je poveljnik cone A STO general Airey podpisal z italijansko vlado tri gospodarske sporazume.* Po uradni obrazložitvi naj bi šlo za tehnične določbe, ki so bile v zvezi z začasno obveznostjo Italije, da bo oskrbovala STO z lirami in drugimi valutami, v resnici pa pomenijo marčni dogovori, zlasti še s kasnejšimi dodatnimi sporazumi (15. aprila in 22. septembra 1948) popolno vključitev Trsta v italijansko gospodarstvo. »S tem sporazumom,« vrednoti dr. Tončić-Sorinj (op. cit., str. 7473), »je bil storjen prvi

---

(25. decembra) prosil za sprejem pri zunanjem ministru Sforzi. Šele tri dni kasneje je prišlo do razgovora med Ivekovićem in generalnim sekretarjem italijanskega zunanjega ministrstva Fransonijem. Naš poslanik je v imenu jugoslovanske vlade predložil za guvernerja Štanga, predsednika norveškega vrhovnega sodišča. Ečerja, češkoslovaškega sodnega generala in Brantinga, člana švedskega parlamenta. Na sestanku 51. decembra 1947 je Fransoni pojasnil stališče svoje vlade, da bi moral biti guverner iz nevtralne države, s katero Italija ni bila v vojnem stanju. Predložil je kot kandidata švicarskega generala Guizana in švicarskega diplomata Stuckija. Na naslednjem sestanku (5. januarja 1948) je jugoslovanski predstavnik zavrnil italijanski predlog in predložil kot kandidata Dejeana, francoskega poslanika v Pragi in Azcarata, bivšega vicesekretarja Društva narodov in poslanika republikanske Spanije v Londonu. 5. januarja 1948 je Fransoni obvestil Ivekovića, da Italija odklanja tudi drugi jugoslovanski predlog in predložil za kandidata švicarskega diplomata Ruegerja in južnoafriškega diplomata Egelanda, ki pa ju je zavrnila Jugoslavija. 15. januarja 1948 je naša vlada obvestila s posebno noto Varnostni svet OZN o neuspehu razgovorov.

* Že med razpravljanjem o zamisli STO je bilo mnogo govora o tem, ali bo taka tvorba sposobna za samostojno gospodarsko življenje. Jugoslovanski predstavniki so pri tem opozorili na težave, ki bodo posledica nenaravne meje med Trstom in njegovim neposrednim zaledjem, ki pa bi jih bilo moč bistveno olajšati z gospodarsko politiko, ki bi si prizadevala vzpostaviti čimbolj tesno gospodarsko kooperacijo med Trstom in njegovim zaledjem. V ekspozeju pred posebno komisijo Sveta zunanjih ministrov, ki naj bi in loco proučila finančni položaj STO, je šef jugoslovanske delegacije dr. Bartoš (26. januarja 1947) razložil široke možnosti trgovinske izmenjave med cono A in Jugoslavijo, ki bi lahko izvažala surovine, uvažala pa industrijske izdelke. Angloameriška vojaška uprava cone A je zavračala jugoslovanske ponudbe. Značilen primer metod, ki jih je pri tem uporabljala, so bila gospodarska pogajanja februarja leta 1948 med posebno jugoslovansko delegacijo in ZVU (med katerimi je Jugoslavija izrazila pripravljenost kupovati pretežni del izdelkov tržaške industrije, zlasti ladjedelniške); ZVU je ta pogajanja 5. marca 1948 enostransko prekinila in pet dni pozneje sklenila znane gospodarske dogovore (8. marca) z italijansko vlado.

Po uveljavitvi mirovne pogodbe se je znašel Trst v novem položaju, v katerem je politika odločala, ali se bo gospodarska stagnacija iz obdobja med dvema vojnama nadaljevala ali pa bo Trst v organski povezanosti s svojim zaledjem vnovič razvil svojo primarno prometno-posredovalno funkcijo.

konkretni korak v razvoju, ki je pripeljal do izjave 20. marca. Italijanska vlada je dobila s temi razgovori odločilno besedo v vseh finančnih vprašanjih cone A, kar je bilo v skladu s celotno politiko angloameriške vojaške uprave, ki je po neuspehu razgovorov o izbiri guvernerja vedno bolj odpirala vrata italijanskemu vplivu.

Konec leta 1947, sodeč po doslej znanem gradivu, je italijanska diplomacija začela akcijo v zahodnih prestolnicah, zlasti v Washingtonu, da bi dosegla revizijo določb mirovne pogodbe glede STO, pri čemer se je sklicevala predvsem na italijanske notranjepolitične razmere. »Približevale so se parlamentarne volitve,« piše takratni italijanski ambasador v ZDA Tarchiani (op. cit., str. 145), »in potrebna je bila prijateljska gesta s strani Zahoda.« Volilna kampanja je bila izredno ostra, ker so bile politične sile izenačene. Od izida teh volitev (18. aprila 1948) je bila odvisna zunanjepolitična usmeritev Italije in zahodne velesile, zlasti ZDA, so storile vse, da bi podprle italijanske meščanske stranke (med katerimi je bila najmočnejša Krščanska demokracija), ki so zagovarjale tesno zaveznitvo z Zahodom. »Do tristranske izjave je prišlo,« piše Tasso (Adriatico, Balcania e Medio Oriente, str. 60), »v najtežjem trenutku volilne borbe.« Izjava je bila prvotno zamišljena kot dvostranska in so šele kasneje, da bi ji dali večjo »težo«, pritegnili še Francijo. To je bila kompenzacija za italijansko kooperacijo v zahodnih politično-strateških načrtih. Interes je bil recipročen, saj so italijanski uradni krogi presojali vključitev Italije v zahodne organizacije: prvič, kot osrednjo možnost mednarodno politične rehabilitacije in drugič, kot jamstvo za notranjo utrditev meščanskega režima, ki je bil resno omajan spričo številnih zaostrenih gospodarsko-socialnih vprašanj. Deklaracija treh zahodnih velesil 20. marca 1948 je bila torej docela političnega pomena, juridično je imela zgolj značaj navadnega predloga, ki ni mogel pravno ničesar spremeniti na STO, oziroma v coni A, kar med drugim potrjuje tudi izjava generala Aireya ob tem dogodku, »da bo ZVU, dokler ne bo prišlo do sporazuma o dodatnem protokolu, nadaljevala svojo funkcijo v skladu s obveznostmi, ki izhajajo iz določb mirovne pogodbe z Italijo.« Za splošno ilustracijo mednarodnih razmer pa je značilno dejstvo, da so zahodne velesile predlagale revizijo pogodbe, ki je začela veljati komaj pred pol leta, pri čemer gre za precedens, ki nima primerjave v novejši diplomatski zgodovini.

3. Postopna vključitev Italije najprej v zahodnoevropske gospodarske, kasneje politične in vojaške organizacije (v Atlantsko zvezo 4. aprila 1949), dokončen razdor med Vzhodom in Zahodom in prelom Jugoslavije s Kominformom so osnovni elementi, ki so bistveno vplivali na drugo fazo reševanja tržaškega vprašanja. Bolj realistična politika, ki so jo začele uveljavljati zahodne velesile v odnosih do naše države (te spremembe so narekovale lastne koristi zahodnih velesil spričo odločnega odpora Jugoslavije agresivnemu pritisku Sovjetske zveze in vzhodnih držav) po tem prepričljivem dokazu samostojnosti in neodvisnosti jugoslovanske politike, je prišla z veliko zamudo do izraza pri reševanju tržaškega vprašanja. Šele konec leta 1949 si je začelo postopoma utirati pot prepričanje, da ga ne bo moč rešiti z izključitvijo Jugoslavije. Toda izhodišče (kar ponazarja notranja protislovja politike zahodnih velesil) naj bi bila še vedno tristranska deklaracija, ki bi bila samo v minimalni meri modificirana v korist naše države. V odnosih angloameriške vojaške uprave v coni A do slovenskega prebivalstva pa ni

prišlo niti do teh minimalnih sprememb.* Občasno je sicer moč zabeležiti rahle pozitivnejše oscilacije v njenem ravnanju, ki pa so se vselej zaključevale z nadaljevanjem stare politike, za katero so od leta 1945 naprej značilni permanentni poizkusi podcenjevanja Slovencev kot narodnostnega in političnega činitelja na Tržaškem. Namen te politike je bil prikazati kot neutemeljene zahteve avtohtonega slovenskega prebivalstva po enakopravnosti, z druge strani pa poudariti »italijansko pretežnost Trsta«.

»Italijanska diplomacija je štela tristransko izjavo za vogelni kamen svoje politične rehabilitacije,« kakor piše takratni podtajnik v predsedstvu vlade Andreotti (*De Gasperi e il suo tempo*, str. 220) in izhodišče za rešitev tržaškega vprašanja. Kakor njega dni Sonnino glede Londonskega pakta tako je De Gasperi vztrajal pri integralni aplikaciji tega enostranskega predloga, pri čemer se je kot Sonnino in njegovi nasledniki skliceval na notranje razmere, ki so igrale prvorazredno vlogo v tej diplomatski strategiji permanentnega političnega pritiska. »Ko je prišlo do razcepa (med Jugoslavijo in SZ — op. pis.),« piše Tarchiani (op. cit., str. 199), »je bila moja osnovna skrb ohraniti v preciznem smislu obveznost, ki jo je sprejela ameriška vlada z izjavo 20. marca.« Italijanska diplomacija se je zavedala, da se vzporedno z normalizacijo in izboljšanjem odnosov med Jugoslavijo in zahodnimi državami zmanjšuje »vrednost« tristranske izjave in si je prizadevala zavleči praktične ukrepe v tej smeri. Takratni italijanski zunanji minister Sforza je, kakor piše Kosanović (*Međunarodna politika*, št. 14—15, 1. avgusta 1953), »uporabil v Washingtonu vse svoje zveze, vpliv in ugled kot strokovnjak za Evropo in Balkan, da bi prepričal Ameriko, da je to najprimernejši trenutek, povezati nudene gospodarske pomoči Jugoslaviji s pogojem koncesij Italiji.« Z nenehnimi intervencijami v Washingtonu, na zasedanjih Atlantske zveze in drugod si je italijanska diplomacija prizadevala doseči vsaj delno realizacijo tristranskega predloga.** Italijanski uradni krogi so gradili namreč svojo politiko na hipotezi, da čas dela za njih in da jim bo vzporedno s krepitvijo italijanskega položaja v zahodnih vojaških in drugih organizacijah uspelo rešiti tudi tržaško vprašanje v smislu njihovih maksimalnih zahtev.

4. Eden izmed bistvenih elementov jugoslovanske politike pri reševanju tržaškega vprašanja je bil, da si je treba prizadevati predvsem za rešitev, ki bi jo dosegli z neposrednim sporazumom med obema sosednjima državama (do skoraj vseh direktnih stikov je prišlo na jugoslovansko pobudo!), ker bi po mnenju naše države s tako metodo dosežena rešitev omogočila v bodočnosti navezavo splošnega plodnega medsebojnega sodelovanja. Jugoslovan-

* Britanski general Airey, ki je bil poveljnik angloameriške cone STO od uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo 15. septembra 1947 do 13. marca 1951, je bil eden izmed najbolj vnetih zagovornikov tristranske deklaracije, kar ponazarjajo njegova poročila Varnostnemu svetu OZN, ki so razen sklepne ugotovitve, »da je treba vrniti STO Italiji,« značilna tudi zaradi tega, ker je Aireyev izhodišče pri obravnavanju političnih vprašanj ločitev prebivalstva na »proitalijanski del in Sloveno-komuniste«, s čimer je umetno vzdrževal tezo o narodnostni in razredni napetosti na tem področju.

** Na te njene metode je med drugim vplivalo tudi dejstvo, da je izgubila kolonije (sklep Generalne skupščine OZN 21. novembra 1949 je prepustil Italiji samo desetletno zaupno upravo Somalije), in je tako po 70 letih prenehala biti kolonialna sila. Spričo tega je dobilo odprto tržaško vprašanje za italijansko diplomacijo še bolj poudarjen prestižni pomen.

ska diplomacija je predlagala metodo postopne poti, da bi s preliminarno rešitvijo tistih problemov, pri katerih so bila nasprotja najlaže premostljiva,* ustvarili potrebni minimum medsebojnega zaupanja, ko bi se bilo moč perspektivno lotiti tudi osrednjega spornega problema. Glede ozemeljske rešitve tržaškega vprašanja pa je ravnanje naše diplomacije temeljilo na stališču, »da izjava 20. marca 1948 ne more biti osnova za sporazum, kakor tudi ne jugoslovanska zahteva, da se priključi vse tržaško ozemlje Jugoslaviji in da je treba zato najti tretjo rešitev, ki bi temeljila na realistični oceni položaja ob recipročnem upoštevanju interesov obeh strani.« Pripravljena je bila sprejeti kot racionalno solucijo tudi internacionalizacijo ozemlja, ki bi stvarno zagotovila enakopraven vpliv obeh držav na STO (o čemer bomo razpravljali kasneje), vendar pa je menila, da bi bila spričo napetega splošnega vzdušja na spornem področju najprimernejša rešitev z razdelitvijo. Taka solucija pa bi morala po njenem mnenju upoštevati dejstvo, da je STO na jugoslovanskem etničnem področju (tri četrtine ozemlja je bilo strnjeno naseljenega s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom), da je italijanska večina izolirana, medsebojno nepovezana v Trstu in nekaterih drugih obmorskih mestih, da je v Trstu in coni A močna slovenska manjšina in da je zaradi vsega tega možna le rešitev, ki bi temeljila na razdelitvi in ki bi hkrati upoštevala etnično ravnovesje s tem, da bi le-to ne smelo poslabšati statusa quo. Razen tega je Jugoslavija vztrajala, da je treba zagotoviti pravice jugoslovanske manjšine na področjih, ki bi prišla pod Italijo, in jugoslovanske gospodarske interese v Trstu.

Do prvih neposrednih stikov je prišlo konec maja leta 1951 v Londonu med takojšnjim jugoslovanskim in italijanskim ambasadorjem. Do julija meseca je bilo več sestankov, na katerih pa je italijanski predstavnik vztrajal pri stališču, ki ga je razložil zunanji minister Sforza že 8. aprila 1950 v Milanu.** Neposredna sondiranja so se nadaljevala v Rimu (od 18. do 31. julija

* Po mnenju naše države naj bi najprej poizkušali razviti stike na tistih področjih, kjer bi to pomenilo recipročno ugodnost za oba partnerja. Jugoslavija in Italija sta imeli obilo možnosti za medsebojno sodelovanje ne le zaradi specifičnega zemljepisnega položaja, marveč tudi spričo komplementarnosti njune ekonomike. V glavnem na jugoslovansko pobudo je bilo leta 1947 in 1949 sklenjenih med obema državama več gospodarskih sporazumov, pri čemer si je naša vlada prizadevala, da bi omejili na minimum razloge, ki bi utegnili ovirati to sodelovanje.

** Sorazmerno prožnejše stališče zahodnih velesil do rešitve tržaškega vprašanja je prisililo italijansko diplomacijo, da nekoliko popusti od svojega prejšnjega apriorističnega stališča, da ni mogoča drugačna rešitev tržaškega vprašanja kot enostranska in integralna uveljavitev predloga z dne 20. marca leta 1948. Toda koncesije, v katere so bili pripravljeni privoliti italijanski vladni krogi, so bile minimalne. Italija je zahtevala vse tržaško ozemlje, pripravljena je bila le na nekaj popolnoma nepomembnih ozemeljskih koncesij v prid Jugoslavije, v zameno pa je nudila sklenitev raznih dogovorov za razširitev gospodarskega sodelovanja. To koncepcijo italijanskih turodnih krogov je podrobno obrazložil zunanji minister Sforza v svojem govoru 8. aprila 1950 na sedežu Inštituta za proučevanje mednarodne politike v Milanu. Gospodarski sporazumi naj bi bili torej kompenzacija za privolitev Jugoslavije v italijansko zamisel ozemeljske rešitve tržaškega vprašanja na temelju tristranske izjave, oziroma »na nujnosti«, kakor je izjavil 22. aprila leta 1950 v poslanski zbornici Sforza (Cinque anni, str. 385), »da ostanejo v veljavi nameni tristranske izjave«.

leta 1951) med italijanskim pooblaščenecem, ambasadorjem Soragno, in jugoslovanskim pooblaščenecem, ambasadorjem Ristićem. Takratni italijanski zunanji minister Sforza podrobno opisuje potek teh razgovorov (Cinque anni, str. 417—429), vendar je bilo z jugoslovanske strani poudarjeno, da njegove navedbe niso ravno točne in popolne (Vlado Sedmak, Osvrt na predjene etape, Medunarodna politika, št. 109, 16. oktobra 1954). V teh zaupnih razgovorih se je skušalo z jugoslovanske strani ugotoviti, kakšne so možnosti za dosego kompromisa, v glavnem na temelju obstoječe razdelitve na dve coni, pri čemer so bile predložene tri alternative: razdelitev STO ob obstoječi demarkacijski črti; ista razdelitev ob avtonomiji vsakega dela STO in razdelitev z manjšimi korekturami demarkacijske črte: Jugoslavija bi dobila slovenske predele v coni A, Italija pa Koper in Trst s kopensko zvezo in možnostjo tranzita. Med temi sestanki ni prišlo do nikakršnega napredka, ker na italijanski strani niso pokazali resne volje za razgovore. Razen tega je Italija zahtevala na temelju tako imenovane nepretrgane etnične črte* vso obalo v obeh conah, medtem ko je bila pripravljena odstopiti Jugoslaviji le nekoliko vasi v notranjosti.

Tudi med razgovori Bebler - Guidotti (decembra 1951) v New Yorku je italijanska diplomacija vztrajala pri rešitvi, ki bi ji zagotovila ves obalni pas (vključno Umag). Jugoslavija je predložila, da bi olajšala zблиžanje stališč, še dva nova načrta: prvi, ki bi zagotovil Jugoslaviji izhod na morje v tržaškem zalivu na področju Škednja in Zavelj, kar bi omogočilo ozemelske koncesije Italiji v coni B ter drugi o skupni jugoslovansko-italijanski upravi (kondominiju) na vsem STO, vendar sta bili obe sugestiji z italijanske strani zavrnjeni. Italijanska diplomacija je napačno računala, da bo lahko v prihodnosti dosegla boljše rešitve. Direktni stiki med obema državama so se sicer še nadaljevali v prvi polovici leta 1952 med našim ambasadorjem v Londonu dr. Brilejem in italijanskim ambasadorjem Galaratti-Scottijem ter med jugoslovanskim ambasadorjem dr. Beblerjem in italijanskim opazovalcem pri OZN Guidottijem v New Yorku (gl. II problema di Trieste del 1945 ad oggi, Relazioni internazionali, št. 42, 17. oktobra 1955), vendar brez uspeha.

* Italijanski predlog o tako imenovani kontinuirani etnični črti je bil v nasprotju z etničnim načelom razmejitve, zagotovil pa naj bi medsebojno ozemelsko povezavo izoliranih italijanskih etničnih otokov v obeh conah. Slovenski živelj namreč sega v širokih pasovih do morja in obkroža mesta. Etnična črta, ki bi hotela ločiti te italijanske izolirane otoke od etnično jugoslovanskega ozemlja, bi torej morala potegniti polkroge. Vsa obala od Tržiča do Trsta je kompaktno naseljena s Slovenci (občina Devin-Nabrežina); etnična črta bi sekala tržaška predmestja, v katerih je po popisu iz leta 1910 večina Slovencev, in izolirala središče mesta, ki je imelo italijansko večino, z vseh strani. Druga taka črta bi potekala okoli mesta Milje. Enak je bil položaj v coni B, kjer je bilo italijansko prebivalstvo domala vse osredotočeno v obmorskih mestecih.

Razen tega pa je bil ta predlog tudi v nasprotju z načelom etničnega ravnovesja, ki so ga sprejeli na mirovni konferenci kot izhodišče za razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. Na temelju italijanskega predloga bi namreč dobila Italija dve tretjini površine STO z vsemi mesti, morsko obalo, se pravi poleg področij, naseljenih pretežno z jugoslovanskim prebivalstvom, še področja z mešanim prebivalstvom in popolnoma jugoslovanskim prebivalstvom, praktično bi to pomenilo, če vzamemo za podlago štetje iz leta 1910, da bi predložena »italijanska rešitev«^o pustila izven nacionalnih meja komaj slab 1 % Italijanov in več kot 70 % Jugoslovanov na STO.

5. Italijanske zahteve po priključitvi vsega tržaškega ozemlja so onemogočale najti izhodišče, na katerega bi se bilo moč opreti pri iskanju kompromisne rešitve. Jugoslovanski predlog o kondominiju, oziroma o skupni jugoslovansko-italijanski upravi na STO, je izjavil predsednik Tito 1. marca 1952 (Borba za socialistično demokracijo VI, str. 11, 12). »predstavlja zelo širok okvir za razne kombinacije in bi lahko ob dobri volji italijanske vlade služil kot osnova, da bi našli rešitev«. Kondominij je bil ena izmed mnogih variant, da bi uresničili osnovno zamisel o Trstu kot nevtralnem ozemlju, ki ne pripada niti Jugoslaviji niti Italiji. »Po jugoslovanskem mnenju,« je pisal takratni jugoslovanski podsekretar za zunanje zadeve dr. Bebler (Zaboravljeni elementi trščanskega pitanja, Medunarodna politika, št. 14—15, 1. avgusta 1953), »taka rešitev ustreza bolj kot določbe mirovne pogodbe, ker namesto mednarodnemu organu daje upravo dvema sosednjima deželama. Razen drugih prednosti z jugoslovanskega stališča ima kondominij tudi to prednost, da nudi Jugoslaviji potrebna jamstva, da se ne bi na vsem STO ponovilo tisto, kar se je v zadnjih nekaj letih zgodilo v coni A, se pravi, postopno priključevanje k Italiji.« Bistvo jugoslovanskega predloga je bila zamisel o alternativnih guvernerjih, ki bi jih izmenoma za obdobje treh let imenovali Jugoslavija in Italija tako, da bi bil takrat, ko bi bil guverner Jugoslovan, viceguverner Italijan in obratno. Načelnika Varnostne službe bi izbrali obe državi sporazumno med državljanji neke tretje države.* Jugoslovanski predlog je izhajal s stališča, zagotoviti samovlado ljudstva, enakopravnost Jugoslavije in Italije na spornem področju in odstraniti vse tiste elemente, ki bi utegnili rušiti to ravnotežje. Uresničenje takega položaja pa bi omogočilo, da bi lahko tržaško prebivalstvo po določenem obdobju svobodno odločilo o svoji državni pripadnosti. Razen tega bi jugoslovansko-italijanski kondominij na STO omogočil enakopravno izkoriščati tržaško pristanišče, kar ne bi pritegnilo le jugoslovanskega prometa, marveč bi ustvarilo tudi več možnosti za razmah tržaške trgovine in industrije. Jugoslavija ni mogla privoliti v enostavno uveljavitev določb mirovne pogodbe, ker je prišlo po 15. septembru 1947 do mnogih ukrepov, ki so enostransko zagotovili odločilen italijanski vpliv v coni A, kar je seveda bistveno spremenilo razmere na tem področju.

Italijanska diplomacija je zavrnila predlog o kondominiju; ministrski predsednik De Gasperi je 25. februarja 1952 v Lisboni, kjer se je udeležil zasedanja Atlantske zveze, izjavil, »da bi uresničenje tega predloga zaostrilo notranja nasprotja na STO in je treba iskati rešitev na temelju tristranske izjave« (Relazioni internazionali, št. 9, 1. marca 1952). Italijanska diplomacija se je vrnila k stari, preizkušeni metodi pritiska na zahodne zaveznike, ki

* Izvedba te zamisli (kondominija) bi bila lahko po mnenju jugoslovanske vlade tisti instrument, ki bi prispeval k odstranitvi krivic nasilne denacionalizacije jugoslovanskega živilja na tem področju, se pravi, da bi lahko skupna uprava s svojim nepristranskim ravnanjem omogočila, da bi v določenem času odstranili vse tiste administrativne in druge ukrepe, ki so bili preračunani na politično in gospodarsko izrinjenje Slovencev in Hrvatov na tem področju, zavrila infiltracijo tujih elementov in z vsem tem zares omogočila demokratično samoupravo tržaškega prebivalstva. Naloga guvernerja naj bi se po jugoslovanski koncepciji omejila le na to, da bi zagotovil spoštovanje določb stalnega statuta, suverenosti in nedotakljivosti internacionaliziranega področja in še posebej enakopravnosti in demokratičnosti v notranji ureditvi.

naj bi posredovali v Beogradu v smislu italijanskih zahtev. Po njenem mnenju brez odločilne intervencije zaveznikov ni bilo moč doseči napredek pri reševanju tržaškega vprašanja, »kar je De Gasperi,« kakor piše Andreotti (op. cit., str. 319) »tudi jasno povedal ameriškemu in angleškemu zunanjemu ministru«. Da bi popravila neugoden vtis, ki ga je napravilo v svetovni javnosti italijansko aprioristično zavračanje jugoslovanskih pobud, je italijanska vlada 11. marca 1952 predložila rešitev tržaškega vprašanja s takojšnjim plebiscitom na vsem STO pod nadzorstvom nevtralnih sil. V utemeljitvi zavrnitve tega predloga je jugoslovanska vlada (Aide memoire 28. marca 1952) izjavila, »da bi bilo moč izvesti plebiscit na STO le pod pogojem, če bi pred tem popravili krivice, storjene jugoslovanskemu življu med italijansko upravo. To normalizacijo bi bilo moč doseči v obdobju petnajstih let, med katerimi bi bilo STO pod skupno upravo Italije in Jugoslavije. Jugoslovanska vlada torej ni načelno zavrnila italijanskega predloga, a je postavila pogoj, da je treba pred izvedbo plebiscita ustvariti na spornem področju položaj, kakršen je bil leta 1918, se pravi pred začetkom italijanskega asimilacijskega pritiska nad našim življem. Zahtevati plebiscit v razmerah, ko so v coni A še vedno veljali diskriminacijski zakoni proti Slovencem in ukrepi, ki so zagotovili izključni politični in gospodarski vpliv Italije na tem območju, je pomenilo spremeniti to sicer demokratično metodo v njeno nasprotje. Italijanska vlada ni odgovorila na jugoslovanski predlog za izvedbo plebiscita po prejšnji pripravljalni dobi, iz poznejših izjav italijanskih uradnih predstavnikov pa je razvidno, da ga je absolutno zavračala.

(Se nadaljuje)

Janko Jeri

RAZGLEDI

O NOVEJŠI POLJSKI POEZIJI

Novejša poljska poezija se začneja po letu 1918, ko je Poljska po skoraj stopetdesetletni razkosanosti končno zaživela kot samostojna država.

Narodno osvoboditev so dočakali vsi pomembni pesniki prejšnjega literarnega obdobja, tako imenovane Mlade Poljske, niso pa več vsi pesniško ustvarjali. Tetmajer je umrl zaradi bolezni, Miriam-Przesmycki je le še prevajal, brez večjega pomena so bile težnje Przybyszewskega, ki je že med vojno začel uvajati nemški ekspresionizem v poznanjski literarni časopis *Zdrój*; nekoč mogočna, uporniška Kasprowiczeva poezija je izzvenela v vdanosti in primitivizmu. Ustvarjalna sta ostala le dva velika pesnika prejšnje dobe: štiridesetletni Leopold Staff in njegov vrstnik Bolesław Leśmian.

Leopold Staff (1878—1957) je imel tedaj za seboj dolg razvoj: od prve pesniške zbirke *Sny o potędze* (*Sanje o moči*) iz leta 1901 do knjige *Tęcza lez i krwi* (*Mavrica solz in krvi*, 1918) je povprečno vsako drugo leto objavil novo zbirko pesmi in vzporedno z njimi je rasel pesnikov pomen. V dotedanji in

TRI FAZE REŠEVANJA TRŽAŠKEGA VPRAŠANJA

(Konec)

6. Za drugo fazo reševanja tržaškega vprašanja je značilno omahovanje zahodnih velesil med tristransko obljubo (potrjevanje izjave 20. marca 1948 na pritisk italijanske vlade) in realističnejšo politiko, ki jo je terjal spremenjeni položaj. Britanska diplomacija je bila v primerjavi z ameriško sorazmerno prožnejša in je pokazala glede nekaterih vidikov več smisla za prilagajanje spremenjenim razmeram, medtem ko je ameriška diplomacija predvsem spričo poenostavljanja spora med Vzhodom in Zahodom (ZDA so tudi tržaško vprašanje obravnavale domala izključno z vojaškega stališča) pogostokrat zgubila smisel za realnost.

Francoska diplomacija po letu 1948 (Bidault je razglasil 20. marca 1948 v Turinu tristransko deklaracijo) ni več neposredno sodelovala pri reševanju tržaškega vprašanja. Prizadevala si je sicer za dobre odnose z Italijo (kar je seveda vplivalo tudi na njeno stališče glede STO), saj je štela v tistem obdobju zaveznitvo z Rimom med drugim za nekakšno protiutež favoriziranju nemškega soseda (odprto posarsko vprašanje) in skušala s tem tudi okrepiti svojo splošno vlogo v zahodni aliansi. Razlogi francoske odmaknjenosti pa so predvsem v tem, ker Francija ni imela neposrednih obveznosti na STO, in pa v njenih zaostrenih »kolonialnih« težavah (vojna v Vietnamu in stopnjevanje osvobodilnega vrenja arabskih narodov Severne Afrike).

Ceprav je eden izmed bistvenih elementov druge faze, da se je reševanje tržaškega vprašanja vendarle premaknilo bolj na torišče stikov med neposredno prizadetima državama, vendar je bil tudi v tem obdobju (sicer v manjši meri kakor v prvi fazi) pomemben širši, blokovski aspekt tržaškega vprašanja. SZ je formalno povezala (4. maja 1950) privolitev v sklenitev državne pogodbe z Avstrijo s poprejšnjo izpolnitvijo določb mirovne pogodbe z Italijo glede STO. Povezovanje avstrijskega s tržaškim vprašanjem ponazarja, da je sovjetska diplomacija štela v tem obdobju odprto tržaško vprašanje za eno izmed nevrtačljivih točk hladne vojne, ki je dosegla kritični vrhunec ob izbruhu oboroženega spopada na Koreji. Za našo državo je bilo to »idealiziranje« mirovne pogodbe z Italijo glede STO s strani sovjetske diplomacije nesprijemljivo* predvsem zaradi dejstva, ker je medtem prišlo do takih bistvenih sprememb v coni A, da bi morebitna uveljavitev določb mirovne pogodbe nikakor ne pomenila ustvaritve stanja, kakršno je bilo ob njenem podpisu (10. februarja 1947). Nov moment v stališču SZ pomeni nota, ki jo je poslala sovjetska vlada 17. novembra 1951 vladam treh zahodnih velesil, v kateri jih obtožuje, »da skupaj z vladama Italije in Jugoslavije pripravljajo razdelitev STO in da onemogočajo imenovanje guvernerja« (Keesing's Archiv za leto 1951, str. 3205 A). V prejšnjih akcijah glede tržaškega

* Vztrajne zahteve sovjetske vlade, da je treba takoj izpolniti določbe mirovne pogodbe glede Trsta, je izjavil 30. oktobra 1950 v političnem komiteju Generalne skupščine OZN šef jugoslovanske delegacije E. Kardelj (Problemi naše socialistične graditve III, str. 155), »imajo očitno v prvi vrsti zelo tesno zvezo s politično smerjo (agresivni pritisk proti naši državi s strani SZ in vzhodnih držav je dosegel v tem obdobju največji obseg — op. pisca), ki jo sovjetska vlada sedaj vodi proti Jugoslaviji. In prav zaradi tega ne more biti nobenega dvoma, da te sovjetske zahteve nimajo nikake zveze s skrbjo za interese miru v tem delu sveta.«

vprašanja je nastopala sovjetska diplomacija posredno in je skušala s formalnim zagovarjanjem nujnosti spoštovanja določb mirovne pogodbe onemogočiti morebitni sporazum med Jugoslavijo in Italijo. Z noto 17. novembra pa je opustila to taktiko in se je direktno, odkrito izjavila proti sporazumni ureditvi tržaškega vprašanja med obema najbolj prizadetima državama, kar je bilo v očitnem nasprotju s stališčem, ki so ga zagovarjali sovjetski predstavniki med pripravljanjem mirovne pogodbe z Italijo (javno zadnjič na sklepnem zasedanju Sveta zunanjih ministrov decembra 1946 v New Yorku).

7. Italija je vztrajala pri svojih maksimalnih zahtevah za rešitev tržaškega vprašanja. Neposrednih razgovorov italijanska diplomacija ni vrednotila kot poizkus, da bi z medsebojnim popuščanjem našli osnovo za realistično kompromisno rešitev, marveč za način, s katerim bi bilo nemara moč doseči (ob neposredni podpori ZDA in zahodnih velesil), da naša država privoli v minimalno modificiran tristranski predlog z dne 20. marca 1948. Italijanski uradni krogi so ustvarili iz tržaškega vprašanja ključni problem svoje notranje in zunanje politike. Izpolnitev tristranske deklaracije je bila cena, ki jo je terjala italijanska diplomacija za lojalno sodelovanje Italije v Atlantski zvezi in drugih zahodnih akcijah in načrtih. Posledica vsega tega je bila, da se reševanje tržaškega vprašanja, kakor je izjavil predsednik Tito (Borba za socialistično demokracijo VI, str. 15, 16) skupini ameriških novinarjev 11. marca 1952, »ni premaknilo niti za milimeter naprej in da so se odnosi med obema državama poslabšali.«

Dne 20. marca 1952 (ob četrti obletnici tristranske deklaracije) je prišlo v Trstu do demonstracij, ki so jih organizirale tako imenovane proitalijanske, aneksionistične stranke ob polni podpori neofašističnih elementov. »Zaradi bojazni novih independentističnih poizkusov,« je pisala poluradna revija *Relazioni internazionali* (št. 15, 29. marca 1952), »je bilo umestno intervenirati z ljudsko manifestacijo.« Insceniranje teh demonstracij, ki naj bi drastično opozorile zahodne velesile na njihovo obljubo, je italijanska diplomacija nato vsestransko izkoristila za diplomatske intervencije v Washingtonu in Londonu, s katerimi naj bi dosegla ukrepe, ki bi popolnoma zagotovili italijanski vpliv v coni A STO. De Gasperi je zagrozil, kakor piše Andreotti (op. cit., str. 321), »da se bo Italija umaknila iz razgovorov o enotni evropski vojski, kolikor ne bi ustregli njenim zahtevam.« Prva koncesija Italiji po dogodkih 20. marca v Trstu je bil ukaz št. 51 z dne 26. marca 1952, s katerim je ZVU raztegnila veljavnost predpisov za italijanske administrativne volitve na cono A in določila, da bodo volitve v Trstu 25. maja, to je isti dan kot v Italiji. Dne 27. marca so izdali v Washingtonu, Londonu in Rimu sporočilo, »da so tri vlade sklenile skupno proučiti aranžmaje v coni A STO s ciljem, da bi dosegli čim tesnejše sodelovanje med temi vladami in lokalnimi oblastmi.« Po sedemintrideset dni trajajočih pogajanjih so podpisali v Londonu 9. maja 1952 sporazum (memorandum o soudeležbi Italije pri upravi cone A STO), ki je zagotovil praktično Italiji popolno nadzorstvo nad cono,* »neke vrste

* Iz sporazumov (9. maja 1952) je razvidno, da bodo vodili vse sektorje civilne uprave razen policije, uprave pristanišča, PTT službe, pravnega oddelka in oddelka za informacije italijanski uradniki, ki jih bo predlagala italijanska vlada, imenoval pa poveljnik angloameriške vojaške uprave (*Relazioni internazionali*, št. 20, 17. maja 1952). Pred uveljavitvijo londonskega memoranduma je bilo v ZVU 35 položajev direktorje, šefov oddelkov, oziroma

realno unijo tega ozemlja z Italijo,« kakor vrednoti ta ukrep Aide-memoire naše vlade z dne 15. maja 1952 (Borba, 19. maja 1952). Med drugimi sta bili na temelju omenjenega sporazuma ukinjeni mesti generalnega vice-direktorja za civilne zadeve in eksekutivnega direktorja, dodano pa je bilo mesto političnega svetovalca italijanske vlade, pri čemer je bila njegova pristojnost izenačena s položajem britanskega in ameriškega političnega svetovalca pri ZVU. 5. julija 1952 je italijanska vlada imenovala na to mesto profesorja De Castra (po rodu iz Pirana), ki je sodil med najbolj vnete zagovornike italijanskih maksimalnih zahtev v zvezi z rešitvijo tržaškega vprašanja. Britanski in ameriški ambasador, kakor piše Andreotti (op. cit., str. 521), sta uradno izrazila pomisleke glede politične umestnosti te izbire, vendar je De Gasperi zavrnil zahtevo, da bi vlada imenovala na ta položaj drugo osebo.

Italijanska diplomacija in uradni krogi so, ocenjujoč londonske sklepe, zlasti poudarjali, da pomenijo smrtonosni udarec separatističnemu gibanju v coni A, vendar pa se ta pričakovanja niso izpolnila,* in da trenutna rešitev ne izključuje nadaljnjih »italijanskih legitimnih revendikacij« (L'accordo per la zona A, Relazioni internazionali, št. 20, 17. maja 1952). Ministrski predsednik De Gasperi pa je 9. maja izjavil, »da pomeni londonski dogovor prvo praktično aplikacijo priznanja, ki ga vsebuje izjava iz leta 1948« (prav tam). Skratka, italijanski uradni krogi so šteli koncesije 9. maja za položaj, ki jim odpira perspektivo, da dosežejo v naslednji etapi rešitev celotnega vprašanja v smislu svojih maksimalnih zahtev.

8. Okrepitev protianeksionističnih političnih sil na administrativnih volitvah v coni A (25. maja 1952) je v veliki meri vplivala na ravnanje italijanske diplomacije, ki je spoznala, kakor piše Tarchiani (op. cit., str. 279), »da status quo spričo nagibanja javnosti k independentizmu povečuje nevarnost za njene zahteve,« da čas ni več njen zaveznik in da si je zaradi tega treba prizadevati za čimprejšnjo definitivno rešitev tržaškega vprašanja. Osrednji cilj te akcije je bil doseči zadovoljitev italijanskih aspiracij v coni B, kjer je Italija zahtevala skoraj ves obalni pas. Ko ministrski predsednik De Gasperi razlaga v pismu italijanskemu ambasadorju v Washingtonu (14. maja 1952), vladno stališče, »da nobena italijanska vlada ne bi mogla privoliti v razdelitev STO ob obstoječi demarkacijski črti, pri tem prvič omenja, da bo vlada prisiljena pokazati svojo moč« (Tarchiani, op. cit., str. 211).

višjih uradnikov, ki jih je zavzemalo 15 Angležev, 15 Američanov in 5 Italijanov. Po sporazumu 9. maja pa je bilo na teh mestih 6 Angležev, 5 Američanov in 21 Italijanov.

* Kljub hudemu pritisku aneksionističnih strank v volilni kampanji in pristranski politiki ZVU (med drugim preložitve volitev, uveljavitev italijanskega volilnega zakona) so se politične sile, ki so nasprotovale priključitvi cone A k Italiji, okrepile in dobile na volitvah 25. maja 1952 skupno 40,1 % glasov, oziroma 4 % glasov več kakor na prvih administrativnih volitvah leta 1949.

Iz volilne analize je razvidno, da so na tej volilni preizkušnji dosegli največji napredek independentisti, ki so podvojili število svojih glasov (od 11 476 na 22 415) kljub temu, da je bilo splošno vzdušje spričo italijanskega monopola v gospodarstvu in administraciji cone A (sklepi 9. maja o soudeležbi Italije pri upravi) zanje skrajno neugodno. Porast independentističnih glasov je demantiral standardno tezo italijanske uradne propagande o »spontani želji Tržačanov za priključitev k Italiji«.

Italijanska diplomacija je razvila široko akcijo v prestolnicah podpisnic deklaracije 20. marca 1948, na zasedanjih Atlantske zveze in Evropskega sveta, pri čemer so se njeni predstavniki sklicevali predvsem na nujnost, da bi rešili tržaško vprašanje (seveda v skladu z njenimi maksimalnimi zahtevami) pred italijanskimi parlamentarnimi volitvami leta 1953. Središče te sinhronizirane politično-diplomatske akcije je bilo v Washingtonu, saj je ameriška diplomacija pokazala s svojimi predlogi in sugestijami za rešitev tržaškega vprašanja več naklonjenosti do italijanskih zahtev kakor pa britanska, ki je zavzemala sorazmerno bolj realistično stališče in je vsaj do neke mere upoštevala dejstvo, da sporazumne poravnave ni moč doseči s predlogi, ki praktično terjajo koncesije samo na eni strani.

Nasprotno pa je naša država vztrajala pri svojem načelnem stališču, da bi bil najboljši izhod neposredni sporazum z Italijo, toda odločno je zavračala italijanske zahteve glede cone B. »Niti misliti ni.« je opozoril maršal Tito (Borba za socialistično demokracijo VI, str.175) 27. julija 1952 v Glini, »da bi zdaj količkaj razpravljali o ozemlju, ki ga danes imamo in ki ga držimo.« V izjavi turškemu novinarjem (20. avgusta 1952) pa je, pojasnjujoč jugoslovansko stališče, dejal, »da je še vedno za ureditev tržaškega vprašanja najboljši jugoslovanski predlog o kondominiju,« a je dodal, »da Jugoslavija ni apriori proti razdelitvi, ki ne bi oškodovala njenih nacionalnih in gospodarskih interesov« (prav tam, str.201). Italijanska vlada je zavračala te pobude. De Gasperi se je v Strasbourgu izjavil za »rešitev na temelju tristranske deklaracije ali pa s takojšnjim plebiscitom« (Il nuovo Corriere della Sera, 17. septembra 1952).

Obisk britanskega zunanjega ministra Edena v Jugoslaviji (od 18. do 23. septembra 1952) je bil povod za novo »tržaško kampanjo« v Italiji. Razgovori, ki jih je imel britanski državnik z maršalom Titom in drugimi visokimi jugoslovanskimi predstavniki, so pokazali, da bi bila v trenutnih razmerah edina realistična rešitev razdelitev STO po Morganovi črti.* Rimski uradni krogi so zavrnilo to stališče kot popolnoma nesprijemljivo. Italijanski ambasador v Washingtonu pa je dobil navodilo, naj izvede na ameriško vlado maksimalni pritisk, da bi dosegli za Italijo sprejemljivo solucijo o coni B (gl. Tarchiani, op. cit., str.216). Italijanska diplomacija je vnovič zahtevala, naj zahodne velesile, zlasti ZDA, povežejo pomoč Jugoslaviji z rešitvijo tržaškega vprašanja v smislu italijanskih zahtev. Italijanski predstavniki v Washingtonu, Londonu in Parizu so 10. oktobra 1952 predali tamkajšnjim vladam promemorije v tem smislu. V poslanski zbornici pa je De Gasperi 21. oktobra 1952 izjavil, »da predstavlja prizadevanje zahodnih vlad, rešiti tržaško vprašanje sporazumno z Jugoslavijo, negativno dejstvo« (Relazioni internazionali, št. 45, 25. oktobra 1952). Značilna je med drugim De Castrova razlaga teh koncepcij; De Castro namreč piše (op. cit., str. 636), »da bi bil v primeru, če zahodne velesile ne bi ustregle tej zahtevi (po pritisku na našo državo — op. pisca) italijansko-jugoslovanski sporazum mogoč samo,

* Kakor navaja Tarchiani (op. cit., str.215, 216), je Eden po vrnitvi iz Jugoslavije sporočil italijanskemu ambasadorju v Londonu, Brosiju, da so možne tri rešitve: 1. definitivna razdelitev STO po obstoječi demarkacijski črti, 2. status quo in 3. navezava pogajanj med Italijo in Jugoslavijo.

če bi se mednarodni položaj in stališče Jugoslavije nasproti satelitskim državam in Rusiji tako nevarno poslabšala, da bi jo prisilila k temu. « Zahteve po enostranski rešitvi tržaškega vprašanja s pritiskom (političnim in gospodarskim) na našo državo so konstanta italijanske politike v vsem obdobju, ko je po resoluciji Kominforma prišlo do normalizacije in postopnega izboljšanja odnosov med Jugoslavijo in zahodnimi velesilami.

Posledica nenehnih italijanskih intervencij v Washingtonu je bil ameriški predlog (4. decembra 1952) o razdelitvi Tržaškega ozemlja med Jugoslavijo in Italijo, po katerem naj bi dobila Italija, kakor reproducira Tarchiani (op. cit., str. 222, 225), razen pretežnega dela cone A še občino Koper, Jugoslavija pa za kompenzациjo Repentabor in Bazovico in pa nekaj ekonomskih olajšav v tržaškem pristanišču. Sledilo je še nekaj variant,* vendar je Italija vztrajala pri rešitvi, ki naj bi ji zagotovila skoraj ves obalni pas (od Stivana do Umaga) v obeh conah. Zaradi tega njenega stališča niso uspeli tudi neposredni stiki, do katerih je prišlo maja 1955 v Rimu med jugoslovanskimi in italijanskimi predstavniki (gl. Giulio Betasa, Ultima fase della questione di Trieste, Rivista di studi politici internazionali, št. 1, 1955). Italijanska nepopustljivost (uradni krogi so se vnovič zabarikadirali za tristransko izjavo — gl. govor De Gasperija 24. maja 1955 v Vittorio Veneto, Relazioni internazionali, št. 22, 30. maja 1955) je onemogočila, da bi našli vsaj okvirno izhodišče za možne kompromisne rešitve. Nujne bi bile seveda obojestranske koncesije, na kar pa Italija ni bila pripravljena in je absolutno zavračala jugoslovansko zamisel, da bi rešil vprašanje z razdelitvijo, s kopromisom, ki bi enakopravno upošteval oba etnična elementa na spornem področju. Zaradi tega je naša država znova predlagala, naj bi se najprej lotili reševanja drugih odprtih vprašanj in tako ustvarili primerno vzdušje tudi za perspektivne razgovore o tržaškem problemu.

* Dne 21. februarja 1955 je ameriški ambasador v Rimu, Bunker, kakor navaja Tarchiani (op. cit., str. 252, 253), sporočil De Gasperiju zamisel novega ameriškega predloga, ki naj bi zagotovil Italiji razen Kopra še Izolo in Piran, v zameno pa naj bi odstopil Jugoslaviji v coni A občini Zgonik in Dolino, razen tega pa dostop k morju s koridorjem pri Sv. Katarini (med sv. Nikolajem in sanatorijem v Ankaranu). Ta načrt naj bi predložili Jugoslaviji, kakor piše Tarchiani (prav tam, str. 258), z odločnim pritiskom. Za predlog pa je izvedel italijanski svetovalec v ZVU, De Castro, ki je italijansko vlado prepričal o nujnosti, da bi morala dobiti Italija tudi obalni pas do Savudrije. Za kompenzациjo pa je predložil, naj bi odstopili del tržaškega pristanišča Jugoslaviji za dobo 99 let (prav tam, str. 254). Še več pa je zahteval De Gasperi. Vztrajal je, da bi morala dobiti Italija vso obalo do Umaga. Tarchiani (prav tam, str. 260—273) poroča, da je bil predsednik italijanske vlade naravnost »obseden« od te zamisli. To povečevanje ozemeljskih zahtev pa je vznevoljilo Washington, k čemur je prispeval tudi slab vtis, ki ga je dobil Dullesov odposlanec Byington, ko je prvo polovico aprila 1955 obiskal Rim in se tam razgovarjal tudi z De Castrom, ki je označil ameriški predlog za slabši od navadne razdelitve. Po razgovoru med Dullesom in De Gasperijem (24. aprila 1955) v Parizu so sicer ZDA privolile v italijanske zahteve, vendar so, kakor vrednoti Tarchiani (prav tam, str. 275, 276), izgubile prvotno zanimanje za predlagano rešitev in se je ameriška akcija po vsem tem omejila le na to, da je ameriški odpravnik poslov (7. maja 1955) izročil predlog državnemu sekretarju za zunanje zadeve Popoviću, pri čemer ga je slednji opozoril, da so že v teku neposredna pogajanja z Italijo.

9. Dne 7. junija 1955 so bile v Italiji parlamentarne volitve. Tako imenovane vladne stranke so po številu dobljenih glasov občutno nazadovale v primerjavi s splošnimi volitvami 18. aprila 1948.* Razlog tega nazadovanja je bila predvsem negativna politika na notranjem področju in izkoriščanje odprtega tržaškega vprašanja ni moglo bistveno spremeniti tega dejstva. Osmo poveljna vlada De Gasperija je ostala (28. julija 1955) v parlamentu v manjšini. Dne 15. avgusta je uspelo sestaviti novo vlado enemu izmed prvakov desnega krila Krščanske demokracije in bivšemu ministru gospodarskih resorjev v prejšnji vladi, G. Pelli, ki se je v parlamentu oprl na desničarske stranke (podprli so ga monarhisti in z nekaterimi pridržki tudi neofašisti — MSI, ki so to ocenjevali kot možnost, da aktivneje posežejo v politično življenje). Temeljna koncepcija De Gasperijeve tržaške politike je bila enostranska rešitev v smislu tristranske deklaracije, kar naj bi dosegli s pritiskom zahodnih velesil, posebno ZDA. Pella je nadaljeval to De Gasperijevo politično strategijo in praktično izvedel zamisel svojega predhodnika, »da mora Italija pokazati silo pri reševanju tržaškega vprašanja«. Pella je računl, da si bo s tem zagotovil polno podporo desničarskih strank v parlamentu in stabilnost svoje vlade.

V nastopnem govoru v poslanski zbornici (24. avgusta 1955) je novi ministrski predsednik opozoril, da predstavlja tristranska izjava bistveni element njegove politike pri reševanju tržaškega vprašanja« (La Stampa, 25. avgusta 1955). Tržaški program Pellove vlade je odstranil prejšnjo pogostokrat zgolj formalno neskladnost med nacionalističnimi ekstremisti, ki so že prej preko svojih številnih transmisij (begunske organizacije, razni centri za proučevanje julijskega in jadranskega vprašanja) imeli velik vpliv na politiko poveljnih vlad. Konkretno si je italijanska diplomacija prizadevala najprej, v prvi etapi, doseči tudi formalno priključitev cone A, da bi tako dosegla, kakor so razlagali rimski uradni krogi, »paritetni položaj« z Jugoslavijo na STO ter si ustvarila mostiče za borbo v drugi etapi — za cono B. Italijanska diplomacija je skušala vnovič aktualizirati zamisel tako imenovane provizorične rešitve, ki bi zagotovila Italiji popolno nadzorstvo nad cono A.**

Sporočilo agencije Jugopres (28. avgusta 1955), »da bo Jugoslavija preučila svoje stališče do tržaškega vprašanja« (Primorski dnevnik, 29. avgusta 1955), so italijanski uradni krogi alarmantno interpretirali kot napoved

* Krščanska demokracija je dobila v primerjavi z letom 1948 1.878.296 glasov manj, z njo povezane stranke tako imenovanega meščanskega centra (socialni demokrati, liberalci in republikanci) pa so nazadovali za 1.058.677 glasov (Relazioni internazionali št. 25, 20. junija 1955). S tem se je izjalovil De Gasperijev poizkus, da bi dosegla njegova koalicija absolutno večino in s tem dve tretjini sedežev v novem parlamentu (po novem volilnem zakonu je za to bilo dovolj 50,1 % glasov).

** Po vrnitvi angleškega zunanjega ministra iz Jugoslavije (septembra 1952) je italijanski ambasador v Londonu, Brosio, vprašal Edena, ali bi bila Jugoslavija pripravljena privoliti v solucijo, ki bi bila formalno le začasna, a po kateri bi Italija de facto anektirala cono A, in se obenem obvezati, da ne bo priključila cone B (gl. Tarchiani, op. cit., str. 216). S tem načrtom se je italijanska diplomacija še kasneje ukvarjala. V razgovoru s šefom evropskega oddelka State Departementa (19. junija 1955) je italijanski ambasador v Washingtonu zahteval takojšnjo izpolnitev tristranskega predloga, kar se tiče cone A in zavrniti priznanje morebitne priključitve cone B s strani Jugoslavije (prav tam, str. 240 in dalje).

priključitve cone B s strani Jugoslavije, čeprav je agencija Tanjug 30. avgusta v posebni izjavi to zanikala in označila italijanske ukrepe, ki so sledili temu sporočilu, za izzivalne (Slovenski poročevalec, 31. avgusta 1953). Po sestanku (28. avgusta) med ministrskim predsednikom Pello, vojnim ministrom Tavianijem in načelnikom generalštaba Marrasom je prišlo naslednji dan do koncentracije italijanskih čet vzdolž meje z Jugoslavijo in cono A STO. Italijanski uradni krogi so sicer poskušali kasneje to potezo med drugim opravičiti s slabo informativno mrežo (gl. Andreotti, op. cit., str. 383), vendar je taka ekstremna odločitev neopravičljiva v primeru, ko gre za državi, ki vzdržujeta redne diplomatske odnose in bi bilo torej logično, da bi italijanska vlada najprej po redni diplomatski poti zahtevala pojasnila (gl. jugoslovanska nota italijanski vladi 4. septembra, Borba, 5. septembra 1953). Poziklus Pellove vlade, ki so ga soglasno podprle desničarske italijanske politične sile, da bi z demonstracijo vojaške moči izsilila rešitev tržaškega vprašanja v smislu svojih zahtev, je mednarodna javnost kritično ocenila. Jugoslovanska vlada je v svojih protestih opozorila, da ti postopki (nota italijanski vladi 1. septembra) »pomenijo kulminacijo sovražne politike proti naši državi« (Borba, 2. septembra 1953). Pričakovanje italijanske diplomacije, da bo Jugoslavija spričo teh ukrepov »izgubila živce« in kar koli ukrenila, kar bi lahko italijanski uradni krogi izkoristili kot povod za enostransko akcijo v coni A, se je izjalovilo. Da bi ublažil mučen vtis, ki ga je napravila v svetovni javnosti neumestna italijanska vojaška demonstracija, je predsednik vlade Pella (15. septembra 1953) vnovič predlagal, da bi rešili tržaško vprašanje s takojšnjim plebiscitom na vsem ozemlju STO, ki bi vseboval izbiro med Italijo in Jugoslavijo (Relazioni internazionali, št. 38, 15. septembra 1953). Italijansko poslaništvo v Beogradu pa je isti dan izročilo naši vladi noto s predlogom, da bi sklicali konferenco treh zahodnih velesil, Italije in Jugoslavije zaradi razpravljanja o izvedbi plebiscita. Naša država je že enkrat zavrnila tak italijanski predlog (Aide-mémoire jugoslovanske vlade dne 28. marca 1952); v noti (28. septembra 1953) pa poudarja, da v današnjih pogojih ni moč izpolniti nujnega predpogoja za plebiscit — popraviti krivice, ki so bile storjene jugoslovanskemu prebivalstvu na tem področju med obema vojnama in kasneje. Cilj italijanskega predloga je bil, da bi s pomočjo italijanske večine v Trstu in v nekaterih obmorskih mestecih preglasovali jugoslovansko prebivalstvo v ostalih predelih STO in si tako zagotovili priključitev vsega ozemlja (gl. govor podpredsednika Zveznega izvršnega sveta E. Kardelja v Kočevju 4. oktobra, Borba, 5. oktobra 1953). Tržaške protianeksionistične stranke pa so ob tem predlogu opozorile na nujnost, da bi moral plebiscit vsebovati tri alternative in omogočiti izbiro med Jugoslavijo, Italijo in STO.

10. Ponavljanje manevra s plebiscitom naj bi predvsem prikrilo istočasno akcijo italijanske diplomacije za priključitev cone A k Italiji z enostranskim sklepom ZDA in Velike Britanije. Italijanski ambasador v Washingtonu, Tarchiani (op. cit., str. 288), je 29. septembra 1953 sporočil v Rim, »da se ameriško zunanje ministrstvo vedno bolj nagiba k de facto prepustitvi cone A Italiji.« Z izjavami v poslanski zbornici (6. oktobra 1953) je italijanski ministrski predsednik Pella izvedel zadnji pritisk na zahodni velesili, poudarjajoč, »da bi preliminarne rešitev tržaškega vprašanja olajšala ratifikacijo o Evropski obrambni skupnosti v parlamentu« (Relazioni internazionali, št. 41, 10. ok-

tobra 1953). Italijanski uradni krogi so si prizadevali do skrajnosti izkoristiti priložnost, da bi spričo resnih francoskih pomislekov o tej pogodbi (slednjič jo je tudi francoski parlament zavrnil, 31. avgusta 1954), ki jo je forsirala ameriška diplomacija, dosegli koncesije v tržaškem vprašanju.

Dne 8. oktobra 1955 sta ameriška in britanska vlada objavili uradno poročilo, »da nista več pripravljene nositi odgovornosti za upravo v coni A in da sta zato odločili ukiniti britansko-ameriško vojaško upravo, umakniti svoje oborožene sile in prepustiti upravo v coni A italijanski vladi na dan, ki ga bodo še določili« (The Times, 9. oktobra 1955). Prepis tega sporočila so izročili še isti dan jugoslovanski in italijanski vladi. To odločitev sta ZDA in Velika Britanija sprejeli brez posvetovanja z Jugoslavijo, kar je neobičajno med članicami OZN, zlasti pa še med tistimi, ki so se bojevale skupaj kot zaveznice v zadnji vojni. ZDA in Velika Britanija, ki sta tudi v drugi fazi kljub nekaterim občasnim bolj realističnim pogledom obravnavali tržaško vprašanje predvsem »s stališča trenutne politične konstelacije in trenutnih, hkrati pa tudi neskončnih potreb italijanskega režima«, kakor vrednoti V. Vlahović (Suvišna čutiljivost, Borba 30. avgusta 1953), sta s sklepom 8. oktobra 1955 ob popolni prepustitvi cone A STO dosegli kulminacijo v svoji politiki enostranskega reševanja tržaškega vprašanja (po izjavi 20. marca 1948 in sklepu o soudeležbi Italije pri upravi cone A 9. maja 1952). Zahodni veseliti sta s sklepom 8. oktobra grobo kršili mednarodno pravo in legitimne pravice in interese Jugoslavije, ki je bila neposredno prizadeta pri ureditvi vprašanja cone A, saj je bilo to področje na jugoslovanskem etničnem ozemlju, tržaško pristanišče pa je naraven izhod na morje za severozahodni del Jugoslavije, razen tega pa je jugoslovansko vojaško poveljstvo upravljalo drugi del STO (cono B). Na tiskovni konferenci (8. oktobra 1953) je podpredsednik Zveznega izvršnega sveta E. Kardelj izjavil, »da se jugoslovanska vlada ni pripravljena sprijazniti s stanjem, ki ga je ustvaril angloameriški sklep in da bo ukrenila vse, kar je v njeni moči, da bi zaščitila jugoslovanske interese v coni A« (Borba, 9. oktobra 1953). Istega dne (8. oktobra) so bile enote JA poslane kot okrepitev v jugoslovansko cono STO in na mejo med cono A in Jugoslavijo.*

Italijanski uradni krogi so šteli angloameriški sklep za delno izpolnitev izjave z dne 20. marca 1948 in za bistveni korak naprej (gl. Tarchiani, op. cit., str. 289) pri reševanju tržaškega vprašanja v smislu italijanskih maksimalnih zahtev. »Zavezniška odločitev,« je pojasnjeval v poslanski zbornici ministrski predsednik Pella, »ni v nasprotju s tristransko izjavo, marveč se ob njej navdihuje in z njo povezuje« (Relazioni internazionali, št. 42, 17. oktobra 1952). Vprašanje cone B je torej ostalo za italijansko diplomacijo še naprej odprto. Sklep 8. oktobra je namreč vrednotila za osvojitve bistveno važnega položaja, ki naj bi ji olajšal akcijo, s katero bi zagotovila izpolnitev italijanskih zahtev glede cone B.

* Protestna nota jugoslovanske vlade 9. oktobra vladama ZDA in Velike Britanije med drugim ugotavlja, da pomeni njun sklep enostransko kršitev mirovne pogodbe, da je enostranski akt v smislu delne izpolnitve tristranske izjave, da ne vsebuje nikakršnih jamstev za spoštovanje narodnostnih pravic Slovencev v coni A, pri čemer naša vlada opozarja, da se ni nikakor pripravljena odreči upravičenim jugoslovanskim interesom na tem ozemlju in zahteva, da se sklep ne izvede (Borba, 10. oktobra 1953).

V širšem okviru mednarodnih odnosov je pomenil angloameriški sklep 8. oktobra 1953 oživitve negativne prakse reševanja spornih vprašanj z enostranskimi sklepi velesil brez posvetovanja in upoštevanja pravic in interesov neposredno prizadetih narodov. »Kirurški poseg«, kakor so označevali ta ukrep nekateri krogi v zahodnih prestolnicah, je bil nazoren primer take negativne prakse, drastična manifestacija zakulisne diplomacije, ki je povzročila najhujšo napetost v zvezi z reševanjem tržaškega vprašanja po maju mesecu leta 1945 ter resno ogrozila mir in varnost na tem področju. Odločenost naše države, da se z vsemi sredstvi upre metodi diktiranja, je bila zato pozitivna v globljem smislu, saj je s tem Jugoslavija branila splošna mednarodna načela miroljubnega sodelovanja, spoštovanja pogodbenih obveznosti in enakopravnosti vseh držav, kar vse je temelj mednarodnega miru in varnosti.

Tretja faza

1. Ameriška in britanska diplomacija sta napačno računali, da se bo naša država z morebitnim formalnim protestom končno sprijaznila s stanjem, ki naj bi ga ustvaril sklep 8. oktobra. Spontana in dinamična podpora naše javnosti, ki je prišla do izraza v velikih večdnevni demonstracijah po vsej državi, je omogočila naši vladi sprejem najodločnejših ukrepov za zavarovanje svojih pravic. Predsednik Tito je v svojem govoru v Leskovcu (8. oktobra 1953) opozoril, »da bo Jugoslavija štela vkorakanje italijanskih čet v cono A za napadalno dejanje in poudaril, da ima naša država pravico uporabiti vsa sredstva, ki jih predvideva Ustanovna listina OZN, vključujoč tudi vojaško silo, ako bo to potrebno«, (Borba, 11. oktobra 1953). Dan pozneje (11. oktobra) je predsednik Tito v Skoplju preciziral, »da bo tisti trenutek, ko bo stopil prvi italijanski vojak v cono A, tja vkorakala tudi naša vojska« (prav tam, 12. oktobra 1953). Jugoslovanska vlada je štela uporabo vojaške sile za zadnje sredstvo*, prizadevala si je, da bi po miroljubni poti, z razgovori našli izhod iz kritičnega položaja. Za začetek razgovorov je postavljala le en pogoj: da ne sme priti pred tem niti med pogajanja do dejanske izpolnitve sklepa 8. oktobra, saj bi v tem primeru izgubila konferenca sleherni smisel.

Dejstvo, da se je mednarodni položaj Jugoslavije v obdobju 1951—1953 bistveno izboljšal, in odločenost naše vlade, da tudi z vojaško silo zaščiti svoje interese na STO, sta preprečila, da Jugoslavija ni bila z izpolnitvijo sklepa 8. oktobra 1953 postavljena pred izvršeno dejstvo tudi dejanske priključitve cone A k Italiji, ki je razen tega puščala odprta vrata za nadaljnje italijanske zahteve po coni B. Politika ZDA in Velike Britanije, ki jo je sklep 8. oktobra

---

* V memorandumu, ki ga je naša vlada poslala 12. oktobra 1953 generalnemu sekretarju OZN, poudarja, da šteje za svojo pravico in dolžnost, da se v duhu člena 51 Ustanovne listine upre z vsemi sredstvi izvedbi sklepa 8. oktobra, kakor tudi, da to vprašanje predloži ustreznemu organu OZN, vendar dodaja, da želi najprej ukreniti vse, da bi z neposrednimi razgovori v duhu člena 33 Ustanovne listine z vladami ZDA, Združenega kraljestva in Italije odstranili nastali nevarni položaj. Isti predlog vsebuje tudi nota naše vlade (12. oktobra) vladam ZDA, Velike Britanije in Italije. Dne 12. in 13. oktobra 1953 je državni sekretar za zunanje zadeve K. Popović imel v Washingtonu razgovor z ameriškim zunanjim ministrom Dullesom, ki je zagotovil, da bodo jugoslovanski predlog o četverni konferenci proučili z največjo pozornostjo.

v očeh mednarodne javnosti močno kompromitiral, je bila pred razpotjem ali s silo uveljaviti enostransko odločitev, pri čemer bi bila neizbežna zaostritev, ki bi bila kritičnejša, kakor je bila maja 1945; ali pa privoliti v enakopravne razgovore, na katerih bi si prizadevali najti rešitev, ki bi recipročno upoštevala interese obeh strani in s tem ustvariti pogoje za trajnejšo pomiritev na tem področju.

Seveda je bila evolucija od enostranskega diktata do sprejema metode neposrednega sporazumevanja brez poprejšnjega prejudiciranja predmeta razgovorov težavna in postopna. Po odločnem jugoslovanskem protestu sta sicer ameriška in britanska diplomacija odstopili od zamisli, da bi takoj izvedli sklep 8. oktobra in sta zagovarjali stališče o postopni prepustitvi cone A Italiji. To naj bi bila nekaka »tiha aneksija«, ki naj bi jo izvedli tako, da bi za začetek izročili Italiji vso civilno upravo, medtem ko bi preložili italijansko vojaško zasedbo na poznejši čas. Za Jugoslavijo je bila ta koncepcija nesprijemljiva. Predsednik Tito je v intervjuju dopisniku AFP izjavil, »da ni bistveno vkorakanje italijanskih čet, marveč je bistvena izročitev tega ozemlja Italiji. Tudi v tem primeru se ne spremeni naša odločitev, da bi jugoslovanske čete vkorakale v cono A« (Borba, 24. oktobra 1955).

Italijanski uradni krogi so vnovič povezali rešitev tržaškega vprašanja z ratifikacijo pogodbe o evropski obrambni skupnosti (gl. intervju ministrskega predsednika Pelle 31. oktobra uredniku Le Monde, Relazioni internazionali, št. 45, 7. novembra 1955). Italijanski ambasador v Washingtonu, Tarchiani, pa je 5. novembra izročil zunanjemu ministru Dullesu poslanico italijanske vlade, ki je zahtevala izpolnitev »dane besede« in absolutno zavračala predlog o sklicanju kakršne koli konference pred izvedbo sklepa o prepustitvi cone A Italiji (gl. Tarchiani, op. cit., str. 292). Italijanska diplomacija je pri tem uporabila znane metode pritiska: od sklicevanja na notranje razmere pa do namiga, da bi utegnilo nerazumevanje s strani zaveznikov povzročiti celo spremembo italijanske zunanje politike. Trdo in nervozno stališče italijanske vlade, kakor ga komentira Tarchiani (op. cit., str. 295), ni povzročilo učinka, kakršnega so pričakovali rimski uradni krogi. Ko akcija, da bi z diplomatskim pritiskom dosegli izpolnitev enostranskega sklepa 8. oktobra, ni uspela, je prišlo v Trstu v dneh od 4. do 6. novembra 1955 do neredov (v glavnem organiziranih izven cone A),* na katere se je nato italijanska diplomacija sklicevala, ko je zahtevala takojšnjo prepustitev Trsta Italiji.

Dne 15. novembra 1955 so vlade ZDA, Velike Britanije in Francije (po oktobrski krizi so vnovič tudi Francijo neposredno pritegnili k reševanju tržaškega vprašanja) tajno predložile sklicanje petorne konference, vendar je ta pobuda med drugim vsebovala pogoj, da bi pred začetkom in med traja-

* Demonstracije (med katerimi je bilo šest oseb ubitih in 162 ranjenih) so imele, zlasti 5. in 6. novembra, v glavnem protibritanski značaj. Glede italijanske zahteve, da bi odstavili poveljnika cone A britanskega generala Wintertona, je ameriški zunanji minister Dulles na tiskovni konferenci 9. novembra izjavil, »da ima ameriška vlada v generala Wintertona polno zaupanje in da je po njenem mnenju ravnal korektno« (New York Times, 10. novembra 1955). Britanski zunanji minister Eden pa je istega dne v Spodnjem domu o izvoru teh neredov izjavil, »da so bili provocirani in delno organizirani izven cone A ter da so organi ZVU 5. in 4. novembra zavrnil tri tisoč oseb v organiziranih skupinah iz Italije, ki so zahtevale vstop v cono« (Times, 10. novembra 1955).

njem konference zamenjali del osebja z italijanskimi uradniki.* Za našo državo je bil ta predlog nesprejemljiv, ker je bil v nasprotju z njenim načelnim stališčem, da so možna le pogajanja na enakopravni podlagi, brez kakršnih koli poprejšnjih koncesij enemu izmed udeležencev. V svojem govoru v Beogradu (15. novembra 1953) je predsednik Tito predložil tudi konkretno rešitev, ko je izjavil, »da bi prišla po njegovem mnenju v poštev edino pravilna razdelitev, pravilna, kolikor je to najbolj mogoče, da bi tako ustvarili znosne odnose med našo državo in Italijo« (Borba za mir i medjunarodnu saradnju VII, str. 366).

Dne 5. decembra 1953 je italijanska vlada sprejela jugoslovanski predlog o obojestranskem umiku čet z meje; ta umik se je začel takoj, končal pa v 15 dneh. Sporazumeli so se tudi o ukinitvi omejitve izvoza nekaterih predmetov v Jugoslavijo, ki jih je uvedlo 29. oktobra 1953 italijansko ministrstvo za zunanjo trgovino. Ti ukrepi so bistveno olajšali normalizacijo odnosov in ustvarili znosnejše vzdušje med obema državama, Umaknitev čet pomeni tudi formalni zaključek dramatične zaostritve, ki je meseca oktobra grozila, da se utegne spremeniti v oborožen spopad. Velika Britanija in ZDA sta v tem obdobju začeli upoštevati, da pri odločitvi 8. oktobra ni bila zgrešena le oblika, marveč tudi njeno bistvo. To spremembo njunega stališča ponazarja govor predsednika britanske vlade Churchilla, ki je 18. decembra 1953 v Spodnjem domu zagotovil, da si bo Velika Britanija prizadevala pripeljati Jugoslavijo in Italijo za konferenčno mizo na vzajemno sprejemljivi osnovi. Ta kvalitetna sprememba v stališču zahodnih velesil je ustvarila stvarno podlago za prizadevanje, da bi našli kompromisno rešitev. Januarja leta 1954 so se predstavniki Jugoslavije, ZDA in Velike Britanije sporazumeli o metodi razgovorov (odločilnega pomena je bil pri tem sestanek ameriškega ambasadorja Riddelbergerja z državnim sekretarjem za zunanje zadeve Popovićem 8. januarja 1954), po katerem naj bi bila najprej pogajanja med Jugoslavijo in zahodnima velesilama, čemur bi sledili podobni razgovori z Italijo. ZDA in Velika Britanija, ki sta izvajali začasno upravo cone A, sta s tem prevzeli vlogo posredovalca med obema neposredno prizadežima državama.

2. Namen pogajanj, ki so začela 2. februarja 1954 v Londonu med jugoslovanskimi, britanskimi in amerišskimi predstavniki, je bil preučiti celotni položaj v zvezi s tržaškim vprašanjem in na temelju tega ustvariti osnovo za sporazumno rešitev. Ker ti razgovori niso bili povezani z nikakršnim pozikusom, vnaprej prejudicirati rešitev, je naša država vanje privolila, saj je bilo to v skladu z njeno celotno politiko po 8. oktobru 1953. Vodja jugoslovanske delegacije na teh razgovorih, ambasador dr. Velebit,** je, pojasnjujoč jugoslovansko stališče (3. februarja 1954), med drugim izjavil, da je razdelitev mogoča le ob dosegu tako imenovanega etničnega ravnovesja, razen tega pa mora upoštevati jugoslovanske gospodarske interese na tem območju in konkretno

---

* Dne 15. oktobra 1953 je Varnostni svet OZN razpravljala o sovjetski resoluciji (predloženi 12. oktobra), ki je spet zahtevala uveljavitev določb mirovne pogodbe z Italijo glede STO in predlagala za guvernerja švicarskega polkovnika Flückingerja. Po kratki izmenjavi mnenj so preložili razpravo na 20. oktober, kar se je pozneje še trikrat ponovilo: 2. novembra, 23. novembra in 16. decembra, ko so sklenili preložiti tržaško vprašanje z dnevnega reda Varnostnega sveta za nedoločen čas.

** Ameriško delegacijo na razgovorih je vodil Llewellyn E. Thompson, britansko pa Geoffrey W. Harrison.

zagotoviti spoštovanje narodnostnih pravic jugoslovanskega življa na ozemlju, ki bi pripadlo Italiji. V izjavah dopisniku Timesa (5. marca 1954) je predsednik Tito opozoril, da je za Jugoslavijo nesprejemljiva kakršna koli rešitev, ki bi spremenila obstoječi status quo v njeno škodo. Med napornimi razgovori sta se izoblikovali dve možnosti rešitve: prva, razdelitev STO ob manjši modifikaciji tedanje demarkacijske črte med obema državama v korist Jugoslavije in z jamstvom obeh velesil, da ne bosta podpirali nadaljnjih pretenzij nobene izmed neposredno prizadetih strani (gl. odgovore predsednika Tita 7. maja 1954 direktorju časopisa New York Timesa za Evropo Sulzbergerju, Borba za mir i medjunarodnu saradnju VIII, str. 156—158) in druga (to je bilo ključno vprašanje prve faze razgovorov), ki naj bi Jugoslaviji zagotovila izhodišče na morje v samem Trstu, oziroma v njegovi neposredni bližini, medtem ko naj bi Italiji pripadli nekateri etnični italijanski otoki v coni B.* Po skoraj štirimesečnih razgovorih (od 2. februarja do 31. maja 1954) so se v drugi fazi sporazumeli o prvi alternativni. Kakor rekonstruirala Tarchianj (op. cit., str. 303, 304), je bila londonska kompromisna rešitev v naslednjem: raztegnitev jugoslovanske civilne uprave na cono B, oziroma italijanske na cono A, premaknitev demarkacijske črte od Debelega na Tenki rtič v korist Jugoslavije, recipročni statut za zaščito manjšin, prepoved preganjanja zaradi politične aktivnosti v zvezi z reševanjem tržaškega vprašanja, ureditev visečih finančnih vprašanj med obema državama in ukrepi, ki naj bi olajšali sodelovanje.

3. Zlom politike italijanskega ministrskega predsednika Pelle, da s silo (vojaška demonstracija na naši meji, permanentni diplomatskopolitični pritisk pri zahodnih zaveznikih, zlasti v ZDA) reši tržaško vprašanje, je postopoma povzročil revizijo dosedanjega italijanskega stališča, ki je bilo zgrajeno predvsem na hipotezi, da bo Italiji uspelo vzporedno s krepitvijo njenega položaja v zahodnih vojaških in drugih organizacijah rešiti tudi tržaško vprašanje v skladu z njenimi maksimalnimi zahtevami. Po odstopu Pellove vlade (5. junija 1954) je 11. februarja 1954 sestavil novo vlado predstavnik centra v večinski stranki, Mario Scelba.** Njegova vlada je zavzela bolj zmerno in

---

* Jugoslovanski predstavniki so zahtevali izhod na morje na področju Šklednja in Zavelj ter so bili v tem primeru pripravljene razpravljati o usodi nekaterih etnično italijanskih otokov v coni B. Britansko-ameriške variante, ki so upoštevale to možnost, čeravno skrajno omejeno, glede izhoda na morje v Tržaškem zalivu, so izpolnitev sleherne jugoslovanske zahteve povezovala z obsežnimi kompenzacijami v korist Italije v coni B. O ozemeljskih določbah je bilo največ govora, kakor navaja takratni predsednik zunanjepolitičnega odbora Zvezne ljudske skupščine, V. Popović (Borba, 6. oktobra 1954), pri čemer so zahtevali od Jugoslavije posamezne dele cone B za minimalne koncesije v zaledju mesta Trsta. Vztrajali so pri zamenjavi obalnega pasu v cono B za nekatere vasi v zaledju mesta Trsta, toda zavračali so kot nemogoče, da bi dobila Jugoslavija širši izhod na morje v Tržaškem zalivu. Zato je naša država vztrajala pri stališču, da za take koncesije ni vredno deliti cone B.

Italija je namreč kategorično zavračala možnost jugoslovanskega izhoda na morje na tem področju. Rimski uradni krogi so celo nasprotovali, da bi dobila naša država v uporabo, ki bi bila zajamčena z mednarodnim sporazumom, kak del tržaškega pristanišča, »ker bi bila taka rešitev«, kakor je pisal takratni predsednik italijanske republike Einaudi (Lo scrittoio del presidente, str. 92 in naprej), »mного slabša kot graditev novega jugoslovanskega pristanišča v Kopru ali drugod«.

** To je bila koalicijska vlada, ki se je opirala v parlamentu na obnovljeno zaveznitvo strank tako imenovanega meščanskega centra: Krščanske demokracije, socialnodemokratske, republikanske in liberalne stranke.

realistično stališče do rešitve tržaškega vprašanja (gl. govor predsednika vlade Scelbe v senatu 18. februarja, *Relazioni internazionali*, št. 9, 27. februarja 1954). »Čas je še nadalje«, kakor ugotavlja takratni italijanski ambasador v Washingtonu, Tarchiani (op. cit., str. 505), »slabšal italijanske pozicije.« Zahodne velesile pač niso več kot poprej aprioristično favorizirale italijanskega stališča. 5. aprila 1954 je odstopil politični svetovalec italijanske vlade pri ZVU, De Castro, zaradi nesoglasij z vlado in italijanskimi funkcionarji, ki so prevzeli vodstvo posameznih resorjev ZVU na podlagi sporazuma 9. maja 1952 (gl. Giorgio Cesare, *Gli otto predecessori di Confalonieri*, revija Trieste, št. 29, 1959). De Castro je zagovarjal italijansko maksimalno tezo, ki naj bi zagotovila Italiji razen pretežnega dela cone A še skoraj ves obalni pas v coni B (do Savudrije).

Dne 1. junija 1954 se je začel drugi del tristranskih razgovorov (med angloameriškimi in italijanskimi predstavniki). Na sestanku kolegija v palači Chigi (9. junija), ki mu je predsedoval zunanji minister Piccioni, so sklenili poslati ambasadorju v London, Brosiju (vodji italijanske delegacije), navodila, po katerih naj bi si prizadeval ohraniti status quo glede demarkacijske črte in da so enakovredne koncesije, ki pa izključujejo področje med Debelim in Tenkim rtičem, največ, v kar lahko privoli (Tarchiani, op. cit., str. 504). Med pogajanjmi (od 16. junija do 9. julija) o sleherni točki dosežene kompromisne rešitve v prvi fazi tristranskih razgovorov (med Jugoslavijo in zahodnima velesilama) je bil najtrši oreh ozemeljsko vprašanje. Italijanski uradni krogi so zavračali spremembo demarkacijske črte v prid Jugoslaviji, zlasti še na obalnem področju. Italijanska diplomacija se je pri tem spet predvsem zanašala na ameriško podporo. Med vsem trajanjem razgovorov v Londonu, piše Tarchiani (op. cit., str. 502), je tekla živahna korespondenca med Rimom in Washingtonom. Italijanski uradni krogi so še zdaj, čeravno ne več v tako drastični obliki, opozarjali, da sta tržaško vprašanje in vprašanje Evropske obrambne skupnosti »psihološko povezani«. Razen o ozemeljskem vprašanju je bilo dosti polemike tudi o načinu, kako zagotoviti narodnostne pravice jugoslovanskega življa na področju, ki bi pripadlo Italiji. Naša država je vztrajala pri stališču, da je treba določiti stvarna in podrobna jamstva spričo trpkih izkušenj z ravnanjem italijanskih oblasti med obema vojnama. Tudi pravna oblika sporazuma je bila predmet dolgotrajnih pogajanj (gl. Basilio Cialdea, *L'alleanza balcanica e il compromesso per il Territorio Libero di Trieste, La Comunità internazionale*, št. 4, 1954). Šele med obiskom namestnika stalnega podsekretarja v ameriškem zunanjem ministrstvu, R. Murphyja (od 14. do 19. septembra 1954), ki je ob tej priložnosti izročil predsedniku Titu poslanico predsednika ZDA Eisenhowerja, »katera je,« kakor ugotavlja predsednik Tito (gl. poslanico predsednika Tita Eisenhowerju 6. oktobra, Borba, 7. oktobra 1954), »v veliki meri omogočila, da so bile premagane zadnje ovire«, je prišlo do kompromisnih sklepov, zlasti glede osrednjega spornega vprašanja — določitve demarkacijske črte. S tem je bila pot za dosego končne rešitve odprta.

4. Za vse povojno reševanje tržaškega vprašanja je kot osnovna zakonitost značilen spopad dveh elementov: poizkusov diktiranja in enostranskega reševanja (prva in druga faza) in elementov enakopravnega sporazumevanja (tretja faza). Naša država je odločilno prispevala k uveljavitvi te druge, pozitivne koncepcije s svojo originalno, dosledno miroljubno politiko, ki

temelji na notranje demokratični, socialistični ureditvi naše države, saj so zunanjepolitične akcije odsev notranjepolitičnih procesov in razmer. Parafiranje londonskega memoranduma o soglasju 5. oktobra 1954 pomeni praktično priznanje učinkovitosti metode enakopravnega, sporazumnega reševanja spornih vprašanj. Bistveni pomen te solucije za Jugoslavijo je v tem, da so vse prizadete strani stvarno priznale, da brez upoštevanja interesov in privolitve naše države ni mogoča rešitev tržaškega vprašanja, da je kompromis možen le z dosegom ravnovesja med jugoslovanskimi in italijanskimi zahtevami. Memorandum o soglasju je tipična taka rešitev, ki je terjala popuščanje in zmernost na obeh straneh. To je bilo največ, kar je lahko Jugoslavija v danem položaju dosegla.* Čeravno ta sporazum ni popolnoma zadovoljil naših nacionalnih interesov, vendar je zmanjšal ozemlje, na katerem prebiva naš živelj in ki je ostalo izven naših meja (z memorandumom 5. oktobra 1954 sta obe strani sprejeli obstoječo ozemeljsko razdelitev: jugoslovanska uprava se je raztegnila na cono B, italijanska pa na cono A, razen tega so se v nasprotju z dvostransko izjavo 8. oktobra 1953 zdaj zahodne velesile izrecno izjavile o coni B, da ne bodo nudile nikakršne podpore niti zahtevam Jugoslavije niti Italije glede ozemlja, ki je pod suverenostjo ali upravo ene izmed njih). Trst je sicer ostal Italiji, vendar so Slovenci prvič v svoji zgodovini dobili izhod na morje ob mednarodnem priznanju in privolitvi Italije, razen tega pa so bile podrobno zagotovljene narodnostne pravice Slovencev na področju, ki je prišlo pod italijansko upravo (Posebni statut, priloga II memoranduma). To je prvi mednarodni instrument, ki je sicer na omejenem področju kompaktno uredil zaščito jugoslovanske etnične skupine v drugi državi. Recipročnost, ki se nanaša na italijansko manjšino v Jugoslaviji, je pri tem pomenila samo preciziranje že v praksi (pozitivni predpisi naše zakonodaje, participacija državljanov italijanske narodnosti tudi v najvišjih organih ljudske oblasti) uveljavljenih načel.

Kompromisna ureditev enega izmed najbolj kompliciranih povojnih evropskih problemov, za katerega rešitev so nekateri menili, da bo potrebno obdobje vsaj ene generacije in ki je nenehno grozilo, da se spremeni v neposredno grožnjo miru, je bila stvaren dokaz o možnosti miroljubne poravnave tudi najbolj kompliciranih spornih vprašanj s pogajanjem ob obojestranski pripravljenosti na žrtve. Nedvomno je pozitivna rešitev tržaškega vprašanja (12. oktobra 1954 je tudi predstavnik SZ sporočil predsedniku Varnostnega sveta OZN, »da je njegova vlada sprejela na znanje doseženi sporazum«) neposredno prispevala k splošnemu zbolšanju vzdušja v med-

* »Mi smo začeli,« je izjavil takratni državni podsekretar za zunanje zadeve dr. Bebler (Borba, 9. oktobra 1954) na seji odbora za zunanje zadeve Zveze ljudske skupščine 8. oktobra, »s STO, se pravi z obstojem ozemlja, ki je zajemalo obe coni, ozemlja, ki je bilo izven meja Jugoslavije in katerega usoda ni bila zagotovljena. Nenehno je obstajala nevarnost, da se cona A postopoma priključi k Italiji in da se ves spor prenese na cono B. Mi bi zaradi tega prišli v položaj, da se ozemeljski spor rešuje na ta način, da se razpravlja le o coni B in da bi bilo treba njo deliti. Da je bila ta nevarnost resna, je pokazala izjava 8. oktobra, ko smo sicer cono B ohranili, vendar se je želel ves spor prenesti na to cono in ustvariti 'gotovo dejstvo', po katerem ne bi imeli možnosti dobiti mednarodno priznanje za svojo posest cone B.«

narodnih odnosih tega obdobja in tudi olajšala sklenitev državne pogodbe z Avstrijo (15. maja 1955), saj je SZ povezovala ureditev tega vprašanja s poprejšnjo rešitvijo tržaškega problema. Razen tega je sporazumna solucija tržaškega spora odstranila hipoteko, ki je prej v veliki meri hromila sposobnost zunanjepolitične akcije obeh najbolj neposredno prizadetih držav.

*

Pozitivna bilanca jugoslovansko-italijanskih odnosov po rešitvi tržaškega vprašanja (to sodelovanje se je zlasti razvilo na gospodarskem področju, kjer je spričo medsebojne komplementarnosti nacionalnih ekonomik in vzajemnih koristi že ustvarjena podlaga za višjo obliko gospodarske kooperacije med obema državama) potrjuje, da je bila kompromisna solucija v trajnem interesu obeh neposredno prizadetih strani. Tržaški sporazum je pomenil prelomnico v povojnih jugoslovansko-italijanskih odnosih, začetek pozitivne revizije starih negativnih stališč, pri čemer proces medsebojnega zблиževanja pospešuje nastanek novih elementov, ki postopoma ustvarjajo kvalitetne spremembe v celotni dosedanji nadstavbi jugoslovansko-italijanskih stikov. V sodobnem blokovsko razcepljenem svetu pa je to stvaren dokaz možnosti konstruktivnega sodelovanja (malí obmejni promet je spremenil jugoslovansko-italijansko mejo v eno izmed najbolj odprtih v Evropi) med državami z različnimi politično-ideološkimi koncepcijami in družbenimi ureditvami. Novi odnosi tudi na obmejnem področju ustvarjajo novo, bolj zdravo splošno vzdušje, ki vedno bolj postaja politični činitelj trajnega pomena, katerega morata upoštevati obe državi pri svojih diplomatskih in političnih sklepih v okviru medsebojnih odnosov. Razen tega pa to prispeva k razbijanju konformistične sheme o funkciji manjšin, preživelih nazorov in koncepcij. »Načelo samoopredelitve in enakopravnosti narodov ne more biti nekaka prehodna politika,« resumira E. Kardelj (Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ob drugi izdaji, str. LXXIV), »marveč nujen subjektivni in objektivni pogoj, brez katerega se ne morejo normalno razvijati objektivni procesi zблиževanja narodov.«

Geneza celotnega povojnega (vseh treh faz) reševanja tržaškega vprašanja v vsem potrjuje nujnost, da je treba v odnosih med obema sosednjima državama radikalno zavreči stare koncepcije in nekdanj dominirajoče predsodke, da mora biti osnovna gibalna sila medsebojnih stikov — prizadevati si z lastnimi močmi rešiti odprta vprašanja, pri čemer obe državi izhajata le iz vzajemnih trajnih koristi, ne pa s stališč, ki bi bila povezana s politično strategijo tega ali onega bloka, te ali one skupine držav (odprto tržaško vprašanje je bilo, zlasti v prvi fazi, ena izmed značilnih pojavnih oblik splošne mednarodne napetosti, primer, na katerem se je drastično zrealila vsa absurdnost in brezizhodnost blokovske politike). To pa praktično pomeni, da je politika aktivne koeksistence, kar pomeni usmeritev k trajni kooperaciji v mednarodnih odnosih ob doslednem upoštevanju načel enakopravnosti in nevmešavanja v notranje zadeve drugih, edino mogoča alternativa, ki lahko pospeši proces jugoslovansko-italijanskega zблиžanja. Trst ima lahko v sedanjih razmerah (njegova vloga je bistvenega pomena za praktično izvajanje politike sporazumevanja in sodelovanja) dvojje funkcije: prvič, pozitivno funkcijo spone spričo tragičnih izkušenj v polpreteklem razdobju in ob spozna-

nju, da je moč vskladiti interese obeh strani; ali pa, drugič, negativno funkcijo, ki je bila zanj značilna v bližnji preteklosti, ko je bil mostišče za pozkuse imperialistične penetracije in ekspanzije. Zagotovitev prve funkcije je nedvomno v trajnem interesu obeh držav, pri čemer pa je nujno dosledno upoštevati dva elementa: prvič, z italijanske strani priznanje sprememb, ki jih je zadnja vojna in revolucija vnesla v državno in družbeno življenje Jugoslavije in drugič, zaupanje jugoslovanske javnosti v demokratične sile sodobne italijanske republike, v njihovo zrelost in sposobnost, da onemogočijo morebitne spletke ekstremističnih reakcionarnih sil, ki bi si prizadevale za restavracijo druge negativne funkcije Trsta.

Janko Jeri

MED KNJIGAMI

MATEJ BOR, SLED NAŠIH SENC

Med prvo pesmijo o minljivosti in uničenju, med to najlepšo pesmijo v novi pesniški zbirki* Mateja Bora, in poslednjo, optimistično izpovedjo, natisnjeno ob koncu knjige kot življenjski program, se v pričujoči liriki prepleta množica motivov in doživetij, intimnih in splošnih, radostnih in turobnih, ki sestavljajo živopisan lirični spektrum, presenetljiv in nenavaden za zbirko, ki je nastala v razmeroma kratkem obdobju. Obilje življenjskih pojavov, raznoterost liričnih tem, duhovna in motivna avtonomija posameznih razdelkov — to so poglobitve, na prvi pogled zaznavne posebnosti Borove knjige. Diagram njenih liričnih razpoloženj bi predstavljala razpotegnjena, z ostrimi vrhovi zarezana krivulja, ki bi razodevala širino, nemir in sunkovito dojemanje poetskih motivov. Toda ta črta bi ostala sklenjena, kljub koničastim vzpetinam in kljub samostojnim odcepom, zakaj Borova lirika je ob vsej svoji motivni heterogenosti monoliten idejni organizem in sleherni njeno poglavje ima svojo funkcijo v poetovem razvojnem procesu; to bi rado, sledeč Borovi poetski misli, ugotovilo tudi pričujoče poročilo.

Uverturo v zbirko tvori šest balad, navezanih na partizanska doživetja. Kljub časovni distanci so pesmi elementarno doživetje; osebna bolečina, ki je v prejšnjih Borovih baladah žehlala iz krvaveče rane, se je zdaj pomirila, pretežno epski motivi so se porodili iz spomina na grozljive dogodke, intenzivnost podoživetja pa izpričuje Borovo trajno, intimno povezanost s partizanskimi časi. V ciklu je najlepša balada Kurir, vsebinsko in ritmično nenavadno efektivna lirski enota; grozljivo vizijo ustvarja tudi izredna situacija v pesmi Dies irae.

Baladni motivi so maloštevilni, vendar imajo v zbirki svojo funkcijo: na začetku stoje kot memento, ki bo kasneje ob prividu nove vojne v zaključnih ciklih o atomskem veku podkrepil pesnikovo opozorilo in človeko-

* Matej Bor: Sled naših senc. Cankarjeva založba, Ljubljana 1958.